

**QAACCESSA FAARUU QAAMMEE GODIINA SHAWAA
BAHAA AANAA GIMBICHUU**

IMMABEET ALAMUU

YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA

**KOLLEEJII NAMOOMAA, QU'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUFU FOOKILORII**

HAGAYYA 2009/2017

FINFINNEE

**QAACCESSA FAARUU QAAMMEE GODIINA SHAWAA
BAHAA AANAA GIMBICHUU**

IMMABEET ALAMUU

GORSAAN: DASTAA DASSAALENY (PHD)

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA(MA)
AFAANOROMOOOFIOGBARRUUBARSIISUUNGAMISAAN
GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN OROMOO,**

OGBARRUFI FOOKLOORIIF DHIHAATE

YUUNUVARSIITII ADDIS ABABAA

**KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIIZIMIIFI QUNNAMTIITT MUUMMEE
AFAAN OROMOO,OGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA 2009/2017

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Duraatin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) *Afaan Oromoofi Ogbarruu* guuttachuuf, Immabeet Alamuutiin mata-duree: ‘*Qaacceessa Faaruu Qaammee Aanaa Gimbichuu.*’ irratti qophaa’e sadarkaa ulaagaa Yuunivarsiitiin kaa’e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa Keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Axereera

Kayyoon qorannoo kanaa faaruu qaammee funaanuun qaaccessuu dha. Malli qorannichaa mala qulqulla'inaa (qualitative) yoo ta'u tooftaaleen iddatteessuudarbaa dabarsaa fi akkayyatti fayyadameera. Malli funaansi ragaalee qorannichaaf hojjii irra oolan afgaaffifi daawwannaadha. Ragaaleen maloota kanaan walitti qabaman ammo tooftaa qorannoo ibsaa fayyadamuun qaacceffaman. Adeemsa kana hordofuun faaruun qaammee yemmuu qaacceffamu dhimmoonni adda addaa illee achi keessatti akka ka'an bira gahameera. Faaruu qaammee irratti kan hirmaatan shamarran hinheerumin qofa akka ta'an, faaruun qaammee uummata Oromoo biratti yeroo isaa eegee waggaatti si'a tokko kan faarfamu ta'uu isaa haadholeefi shamarran odeeffannoo laatan ibsanii jiru. Shamarreen mootii taatu kan faaruu sirritti beektufi umuriidhanis ijoollee biroorra kan bilchaatte. Faaruu qaammee kana keessatti dubbii qolaa kanneen akka akkasaa, nameessa, ukukkubee fi kanneen kana fakkaatan akka fayyadaman shamarran yommuu faaruu qaammee faarfatan qunnii qabatanii akka deemaniifi faaruu kana yeroo ammaa akka duritti farfachaa akka hinjirre hubatameera. Haata'umalee osoo afoolli hawwisiisaaf bashananiinsaan kun akka hin banneef hunduu gahee isaa bahee gaarii ta'a.

Galata

Duraan dursee qorannoon kun akka fiixaan bahuuf jalqabaa hanga xumuraatti humnaafi yeroo isaanii osoo hinqusatin gorsaafi yaada bilchaataa kan naaf kennaa turan gorsaa koo Dr. Dastaa Dassaalany guddaan galateeffadha.

Itti aansudhaan barumsa kana akkan baradhee galmaan gahuuf na jajjabeessufi yaadaan kan na deeggaraa ture abbaa manaa koo barsiisaa Dabbabaa Dabaleef galanni kiyya guddaadha.

Akkasumas ijoollee koo yemmuun hojii kanaaf irra fagaadhe hundatti obsaan na'eeguun isaanii waan jabina naa ta'eef isaan galateeffadha.

Kana malees nuffii tokko malee kallattii gara garaatiin na gargaaruun na cinaa dhaabbachaa kan turan obboleewwan koo Mulugeetaa Alamuufi Tigist Alamuutiif umurii dheeraafi ulfinan isaaniif hawwa.

Dhumarratti waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Gimbichuu keessaa hojjii qorannoo kanaatiif odeeffannoo hanga danda'an kan naaf kennan Aaddee Shawaayyee Gammachuufi obbo Alamaayyoo Shibbiruu guddaan galateeffadha.

Jiibsoo

Jechoonni qorannoo kana keessatti dhimma itti Bahaman dubbistootaf haaraa ta'uu danda'an jedhamanii yaadaman akka dubbistootaf ifa taniif hiikaa armaan gadii agarsiisuf kan galaniidha.

Alamii..... Gammachuu

Baranoo..... Shamarree heerumtee waggaa hinguunne

Buyyiitii..... Kan bishaan ittin waaraban

Moggaa..... Qarqara

Qaadhimaa..... Shamarree naqatamte

Quphanuu..... Ofirra gadi taa'uu

Siphise..... Urgaa'e

Suraawwan

Suura 1 shamarran yeroo irreeffatan	31
Suura 2 Haadha warraa yoo faarsan.....	34
Suura 3 barannoo yoo faarsan	40
Suura 4 Hiriya isaanii yoo gorsan	43
Suura 5 yoo loon faarsan.....	45

Baafata

Qabiyyee

Fuula

Axereera.....	i
Galata	ii
Jiibsoo	iii
Suraawwan.....	iv
Baafata	v
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	1
1.1 Seen-duuba	1
1.2 ka'uumsa Qorannichaa	2
1.3. Kaayyoo Qorannichaa	3
1.3.1. Kaayyoo gooroo	3
1.3.2 Kaayyoo gooree.....	3
1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa.....	3
1.5. Daangaa Qorannichaa	3
1.6 Hanqina Qorannichaa.....	4
1.7 Haala Jireenya Hawaasa Naannoo Qorannichaa.....	4
Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu	9
2.1. Fookiloorii.....	9
2.1.1 Faayidaa fookiloorii.....	11
2.1.2 Goorowwan fookiloorii	11
2.1.2.1 Afoola.....	12
2.1.2.1.1 Faayidaa Afoolaa	12
2.1.2.1.2 Amaloota Afoolaa.....	13
2.1.2.2 Duudhaa hawaasaa	13
2.1.2.3 Meeshaalee Aadaa	14

2.1.2.4 Aartii sochii hawaasaa.....	14
2.1.3 Afwalaloo	15
2.1.3.1 Faayidaa Af-walaloo	15
2.1.3.2 Gosoota Af-walaloo	16
2.1.4. Dubbii qolaa/malleen dubbii	17
2.1.4.1 Faayidaa Dubbii Qolaa.....	17
2.1.4.2 Gosoota Dubbii Qolaa	17
2.2 Yaadidama Qorannoo fookloorii.....	21
2.3 Sakatta'a Qorannoowwan Walfakkii	22
Boqonnaa Sadii: Malleen Qorannichaa	23
3.1 Mala Qorannichaa	23
3.2 Maddaa Odeeffannoo	24
3.3 Iddattoo.....	24
3.3.1 Iddattoo Darbaa dabarsaa	25
3.3.2 Iddattoo akkayyoo	26
3.4 Mala Odeeffannoon Ittiin Funaanamu	26
3.4.1 Af-gaaffii	26
3.4.2 Daawwannaa.....	27
3.4.3 Meeshaa Ragaan Ittiin Funaanamu.....	28
3.5 Malleen Qaaccessa Ragaawwanii	28
3.6 Qindaa'ina Qorannichaa	28
3.7 Muuxannoo Dirree	29
Boqonnaa Afur: Odeeffannoo Qaaccessuufi Ibsuu.....	30
4.1, Dhimmoota Faaruu Qaammee Keessatti Ka'an	30
4.1.1 Faaruu shamarran waaqa ittiin kadhatan	30
4.1.2 Faaruu shamarran kabaja haadha warraaf qaban ittiin ibsan	33
4.1.3 Kabaja abbaa warraaf qaban ibsuuf yoo faarsan	36
4.1.4 Faaruu shamarranii qaadhimaa ittiin faarsuuf	38

4.1.5 Faaruu baranoof faarsan	40
4.1.6 Faaruu qaammee shamarran loon ittiin faarsan	45
4.2 Hirmaattota faaruu qaammee	47
4.3. Yoomessa faaruu qaammee.....	47
4.4. Sadarkaa sirni kabaja faaruu qaammee amma irra jiru	48
4.5. Sababoota faaruun qaammee dagatamaa dhufeef	48
Boqonnaa Shan:Guduunfaa, Argannoofi Yaboo	50
5.1. Guduunfaa	50
5.2. Argannoo	50
5.3. Yaboo	52
Wabii.....	53
Dabaleewwan	

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1 Seen-duuba

Ummanni Oromoo afoola, aadaa, duudhaafi seenaa calaqqisiisu gabbataa qaba. Afoolli kun ammo gosoota garagaraatti of jalaa qaba. Gosoota afoolaa kanniin keessaa inni tokko faaruu qaammeetii. Faaruun qaammee shamarran qofaan kan faarfamu ta'ee kan dhimmoota adda addaa ittiin ibsachuuf itti fayyadaman. Fakkeenyaaf bara haraa gammachuun simachuu isaanii, kabaja hawaasa keessatti guddataniif qaban, kabaja looniif qaban, hiriyyoota isaanii kan gaa'eelaaf kaadhimamaniifi kan heeruman jaalala isaanii qaban ittin ibsachuufi kanaf kan kana fakkatan kan ittiin ibsataniifi bifa afaanitiin dhalootaa dhalootatti daddarbaa dhufe waan ta'eef gosa afoolaa jalatti ramadama. Afoolli dhalli namaa yaada isaa barreeffaman osoo ibsachuu hin eegaliin afaaniin fedhii isaa ,gadda, gammachuufi kanaaf kan kana fakkatan kan ittin ibsachaa tureefi kan ammas ittin ibsachaa jiruu dha. Yaaduma kana ilaalchisee Kafyaalawn (2016) Georges fi Jones (1995 : 314) wabeeffachuu yoo ibsu: "Through the folklore people can educate each perpetuate challenge or modify a group social norms and values information others about the basis for or nature of their culture and entertain or be entertained," jedha.

Kunis foklooriin hawaasa tokko keessatti kallattii hedduun akka waa gumaachu mirkaneessa. Afoolatti gargaaramee hawaasni wal barsiisa duudhaa hawaasaa toora qabsiisa, ni foyyessa waa'ee eenyummaa seenaa addunyaa isaa beeksifata, ittin bashannanas jechuun waa'ee afoolaa bifa kanaan ibsa .Yaada kana irraa akka hubannutti afoolli hawaasa itti fayyadmuuf kallattii adda addatiin akka faayidaa kennuu hubanna. Gosoonni afoolaa akkuma gargar ta'an faayidaan isaan kennanis gargar isaan keessaa faaruu osoo ilaalle;

Gosoota afoolaa keessaa faaruun isa tokko ta'ee sagalee muuziqaa kan qabuufi yaada keenya ittin ibsachuuf itti fayyadamna. Yaada kana Finnegan (1970) yoo ibsitu "songs can be used to report and comment on current affairs political propaganda and to reflect and mould public opinion" faaruun dhimoota yeroon walqabate dhibbaa siyaasaa, kaka'uumsaafi ilaalcha hawasaa ibsuuf kan fayyaduudha. Namoonni akka aadaa isaanitti kaayyoo faarfachuun barbaachise irratti hundaaun ni faarfatu .Waluumaa galatti

namoonni faaruu kan gargaaramaniif haqa ummata keessa jiru tokko ifa baasuuf ilmi namaa faaruutti gargaarama yaada isaa ibsata. Gama biroon Faaruun aadaa kan muuziqaafi haasawa of keessaa qabuu dha.kana jechuun faaruun aadaa dameewwan afwalaloo kan yeroo dheeraaf jiraatu ta'ee kan argamu, kan baratamu,kan maatiifi garee hawasaa murta'aa biratti bal'inaan argamuudha.Yeroo kana jennu faaruun sagalee muziqaatiin kan dhiyaatu ta'ee kan nama biroo irraa brachuu dndeenyufi kan ofumaa kenyafillee uumuu dandeenyu ta'uu isaati hubanna. Asaffan (18/4/2009) akka ibsetti immoo" Faaruun qaammee kun gosoota faaruu keessaa tokko ta'ee shamarran qofaan kan faarfamu.Shamarran miira isaanii kan ittiin ibsatan ,jaalala waliif qaban kan ittiin ibsatan,kan loon ittiin faarsan yoo ta'u yeroo ammaa garuu faaruun kun dagatamaa dhufuu isaafi teeknoolojii haaraadhaan kan liqinfame ta'uu isaati ibsan.

1.2 ka'uumsa Qorannichaa

Ummanni Oromoo akkuma Saba kamiyyuu jiruufij ireenya isaa keessatti aadaa, afaan, amantii, sirna bulchiinsa mataa isaa kan qabuudha.Aadaa, amantifii kanneen kana fakkatan afoolatti fayyadamee ibsachaa ture.Afoola kana kessaa inni tokko faaruu dha. Faaruun gosoota afoolaa jalatti ramadama.faaruu loonii, faaruu da'immanii, faaruu shamarraniifi kan kana fakkatan yoo ta'u isaan kanniin keessaa faaruun qaammee afaaniin dhalootaa dhalootatti daddarbaa kan dhufeedha.yeroo ammaa faaruun kun maal akka fakkaatufi sadarkaa maaliirra akka jiru kanamalees gara fuulduratti dhaloonni dhufu aadaa isaa kana akka hindaganneef bu'uura kaa'uun barbaachisaadha. Dabalataanis yeroo ammaa shamarran faaruu qaammeetti fayyadamuun dhaloota haaraa yeroo ittiin barsiisan bal'inaan hinmul'atu akkasumas bifa barreeffamaatin qopha'ee sirna barnootaa keessatti hammatamee fayidaarra oolaa hin jiru.Yoo haaluma kanaan itti fuufe afoola kana irratti dhibba geesisuurra darbee afoolichi baduun isaa akka hin oolle qoratittiin ni hubatti.Kanumarraa ka'uun qorannoon kun faaruu qaammee aanaa Gimbicuu keessa jiru qorattuun walitti qabdedee qindeessun ergaa inni dabarsuu qabu xinxaluufi yoo haala kana keessatti rakkinni jiraate kallattii ka'uuf kan qoratameedha.Gaaffileen qorrannoo armaan gadiis xiyyeeffannoo argachuun furmaanni ka'amee jira.

1. Faaruu qaammee keessatti dhimmoota akkamii faa'atu ka'a?
2. Malleen dubbii faaruu qaammee keessatti dhihaatu kam fa'a?

3. yeroo ammaa faaruun kun haala akkamiirra jira
4. Faaruun qaammee kun dagatamaa akka deemuuf wanti sababa ta'e maali?
5. Faaruu qaammee irratti eenyu fa'atu hirmaata?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

1.3.1. Kaayyoo gooroo

Kaayyoo gooroon qorannoo kanaa faaruu qaammee Aanaa Gimbichuu qaaccessuudha.

1.3.2 Kaayyoo gooree

- Faaruu qaammee funaanuun ergaa isaan qabaniin qindeessuu;
- Yoomessa faaruu qaammee ibsuu;
- Haala faaruun qaammee amma irra jiru adda baasuu;
- Malleen dubbii faaruu qaammee keessatti shamarran fayyadaman ibsuu;
- Hirmaatoota faaruu qaammee ibsuu.

1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa

Firiin qorannoo kana irraa argamuus faaruu qaammee bifa bifaan qacessuufi sababa dagatamaa deemef ni ibsa. Dabalataanis barbaachisummaan qorannoo kanaa:

- Hawaasni aadaa isaa akka kunuunfatuufi dhaloota dhalootatti akka dabarsatuuf hubannoo kennuu danda'a.
- Qorattoota aadaa ,duudhaafi safuu irratti qorannoo gaggeessuu fedhaniif bu'uura ka'uun akka madda ragaatti tajaajiluu danda'a
- Ergaa qabiyeen faaruu qaammee qabu qorachuun gosa gosaan ibsuuf
- Af-walaloo faaruu qaammee hawaasa irraa walitti qabuun dhaloota gara dhalootatti dabarsuuf gumaacha ni taasisa.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun naannoo Oromiyaa Godina shawaa Bahaa Aanaa Gimbichuutti adeemsifame.Godiina kana keessatti faaruu gosa hedduutu argama.Faaruuwwan kanneen hunda isaanii funaannee osoo ergaa isaanii qaaccessinee gaarii ture .Kana adeemsisuuf

immoo humna namaa,yeroofi baasii waan gaafatuuf ulfaataa dha.Kanaafuu,qorannoon kun Aanaa Gimbichuu keessatti faaruu qaammee qaaccessuu irratti xiyyeeffata.As jalattis faaruu qaammee keessatti dhimmoonni akkamii akka ka'an adda baasuu,ergaa faaruu qaamee ibsuu,barbaachisummaa faaruu qaammee ibsuufi sababoota faaruun qaammee kun dagatamaa deemeef tokko tokkoon ilaaluun dhimma hojii kanaati.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Qorannoon kuni yeroo gaggessamu wantoonni akka hanqinaatti qorattuu mudatan hedduu dha. Inni duraa manguddoota, haadholiifi shamarran odeeffannoo kennan akka salphaatti argachuu dhabuu dha.Haata'u malee tattaaffii qorattuun taasisteen namoota kanneen itti deddeebi'uun amansiisuun rakkoon kuni furamee jira.Inni lammaffaan rakkina maallaqaati .Hojii tokko hojjechuuf qarshiin jiraachuun isaa dirqama. Rakkoo kana furuuf qoratittin qarshii qabdu qusachuun haalan itti fayyadamtee qorannoo kana galma gaggeesite. Inni biroo qorannoon kana dura bal'inaan qaaccessa faaruu qaammee jedhu irratti hojjetame kan hin jirre ta'uu isaati. Rakkoon guddaan qorattuu muudate ayyaanni qaammee waggaatti si'a tokko qofa kan kabajamu ta'uun isaa yoomessa uumamaarraa sirritti yeroo bal'aa fudhattee irra deddebi'uudhan odeeffannoo akka hin fuunaanne taasisee jira .Haata'u malee tattaaffii qorattuun taasisteen guyyaa ayyaana qaammee mana lama deemuun yeroo isaan walgahanii faarsn sagalee isaanii waraabuun yoomessa uumamaa fayyadamuun akkasumas odeeffannoo namoota faaruu qaammee beekanirraa funaanuun qaacesitee jirti.Qorattuun bu'aa bay'iifi gufuuwwan kanneen keessa darbuun qorannoo kana galmaan gessee jirti.

1.7 Haala Jireenya Hawaasa Naannoo Qorannichaa

Aanaan qorannoon kuni keessatti gaggeefame kuni Godiina Shawaa Baha keessa aanaalee jiran keessaa tokko yoo ta'u akka Alamayyoo shibbiruu (16/4/2009) waajiira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Gimbichuu irraa argametti bay'inni ummata aanaa kanaa akka waliigalaatti 107,348 yoo ta'u dhiira 55,978 dubartii 51,370 dha.kana keessaa kan baadiyya 94,102 dhiira 49,286 dubarri 44,816 fi kan magaalaa 13,246 dhiira 6,692 dubara 6,554 kan qabdu yoo ta'u gandoota baadiyaa 33fi gandoota magaalaa 4 qabadi.Akka odeeffannoo Shimallis Mollaa(19/4/2009) ibsetti anaan kun kan ishiin waldaangessitu

- . Karaa kaabaan -Bulchiinsa Naannoo Amaaraa
- . Karaa Kibbaan -Aanaa Ada'aa
- . Karaa Bahaan-Bulchiinsa Naannoo Amaharaafi Aanaa Lume
- . Karaa Dhihaan-Aanaa Barrak Alaaltuufi aanaa Aqaaqiitiin daangoftee argamti.

Aanaan kun dhaabbilee tajaajila hawaasummaa kanneen akka mana barumsaa fi mana yaalii qabdi. Aanaan kun mana barumsaa Olmaa daa'immanii 2, mana barumsaa sadarkaa 1ffaa 48, mana barumsaa sadarkaa 2ffaa 2, mana barumsaa Qopha, inaa 1, Wiirtuu leenjii leenjii teeknikaafi ogummaa 1 qadi. mana yaalii ilaalchisee keellaa fayyaa 33, buufata fayyaa 5 qabdi. Dabalataanis dhaabbilee tajaajila hawaasummaa kanneen akka bishaan, ibsaa, baankii Daldala Itoophiyaa fi baankii Hojii Gamtaa Oromiyaa, daandii baadiyyaa waan qabduuf jireenyaaf mijooftudha. Aanaan kun Finfinnee irraa 65km kan fagaattu yoo ta'u, magaala guddittii godinichaa Adaamaarraa 83km fagaattee argamti.

Haalli olka, iinsa lafaafi qilleensi baramaa aanichaa yoo ilaallu olka, iinsi aanichaa sirrii galaanaa irraa 2700m fi 900m gidduutti argama. Haalli qilleensa naannoo kanaa dhibbentaan yoo ilaalluu baddaan %52, badda dareen %27 fi gammoojjin % 21 qabdi. Bal'inni lafa aanaa kanaa hektaara 75,071 fi lafti qonnaaf ta'u hektaara 48,916, laftii margaa hektaara 3741, laftii bosonaa hektara 10998, laftii hallayyaa ,tulluu fii tabbaa hektaraa 8,348 ,lafa mana jireenyaa hektaara 2264 fi kanneen biroo 788 yoo ta'u gosti biyyee beekamoon aanichaa immoo carii, biyyee cirrachaafi biyyeen gurraachi bal'inaan dachee aanichaa uwwisanii argamu.

Aanaa kana keessa sabni jiraatan saba Oromoofi Amaaraa yoo ta'u baay'inaan kan argamu saba Oromooti. Gandoota 26 keessa sabni Oromoo yoo jiraatu gandoota 11 keessa immoo sabni Amaaraa akka jiraatan odeeffannon waajira Aadaafi Tuuriziimii aanaa Gimbichuu irraa argame ni ibsa.

Akka Alamayyoo Shibbiruu(17/5/2009) ibsetti ,aanaa kana kessatti amantiin argamu amantiin Ortodoksii, Muusliima ,Piroteestantiifi Waaqeeffanaati. Amantiin bal'inaan aanaa kana keessatti argamu Ortodoksii dha. Gosa fuudhafi heerumaa aanaa kana keessa jiru ilaalchisee gosa afuritu jira isaanis : -Kadhaa, buttaa, irraddhaabafi waliin deemuudha.

- Kadhaa: Gosti fuudhaaf heerumaa kun warri mucaa osoo warra mucayyootti jaarsa hin ergin sanyii hanga abbaa torbaatti qoratu. Erga qorannoo gaggeessanii booda firummaa dhiigaa akka hin qabaanne mirkaneeffachuun jaarsa biyyaa warra intalaatti ergu. Erga warra micayyoo gahanii booda ilma isinii taana abbaa nuuf ta'aa jedhu warri intalaas abbas isiniif taana ilmas nuuf taatu jeechuun sana booda guyyaa cidhaa beelama qabachuun karaa seera qabeessa ta'een kaadhiimachuun walfuudhu.
- Buttaa: Gosa fuudhaaf heerumaa Aanaa kanaa keessaa tokko ta'ee kan gurbaan gaa'elaaf gahe tokko fedhii intalaa malee humnaan hiriyoota isaa waliin hurufatti eegee fudhatee galuudha. sababni buttaan kun adeemsifamuuf sababa lamatuu jira. Tokkoffaan warri mucaa kadhatee yoo warri Intalaa didan. Lammaffaan yoo dhiirri lama dubara takka jaalatan waldursuuf kan raawwatamuudha. Haata'u malee gosti fuudhaaf heerumaa kun miidhaa inni qabu irraa kan ka'e yeroo ammaa hafaan kan jiruudha.
- Irra dhaaba: sirnni fuudhaaf heerumaa kun warri mucaafi mucayyoo erga waliigaltee uumanii booda warri mucaa qabeenya guyyaa gaa'elaa firaafi hiriyoottan isaa ittiin keessummeessu yoo hin qabaanne guyyaan gaa'elaa osoo hin gahin beellama cabsee gidduun deemuun sirna fuudhaaf heerumaa gaggeeffamuudha.
- Waliin deemu: Sirni fuudhaaf heerumaa kun walii galtee mucaafi mucayyoo irratti kan hundaa'udha. Isaanis jaalala walii qaban irraa ka'uun kan waliin deemaniidha. gosti fuudhaafheerumaa kun kan yeroo dhiyoo kana jalqabeedha.

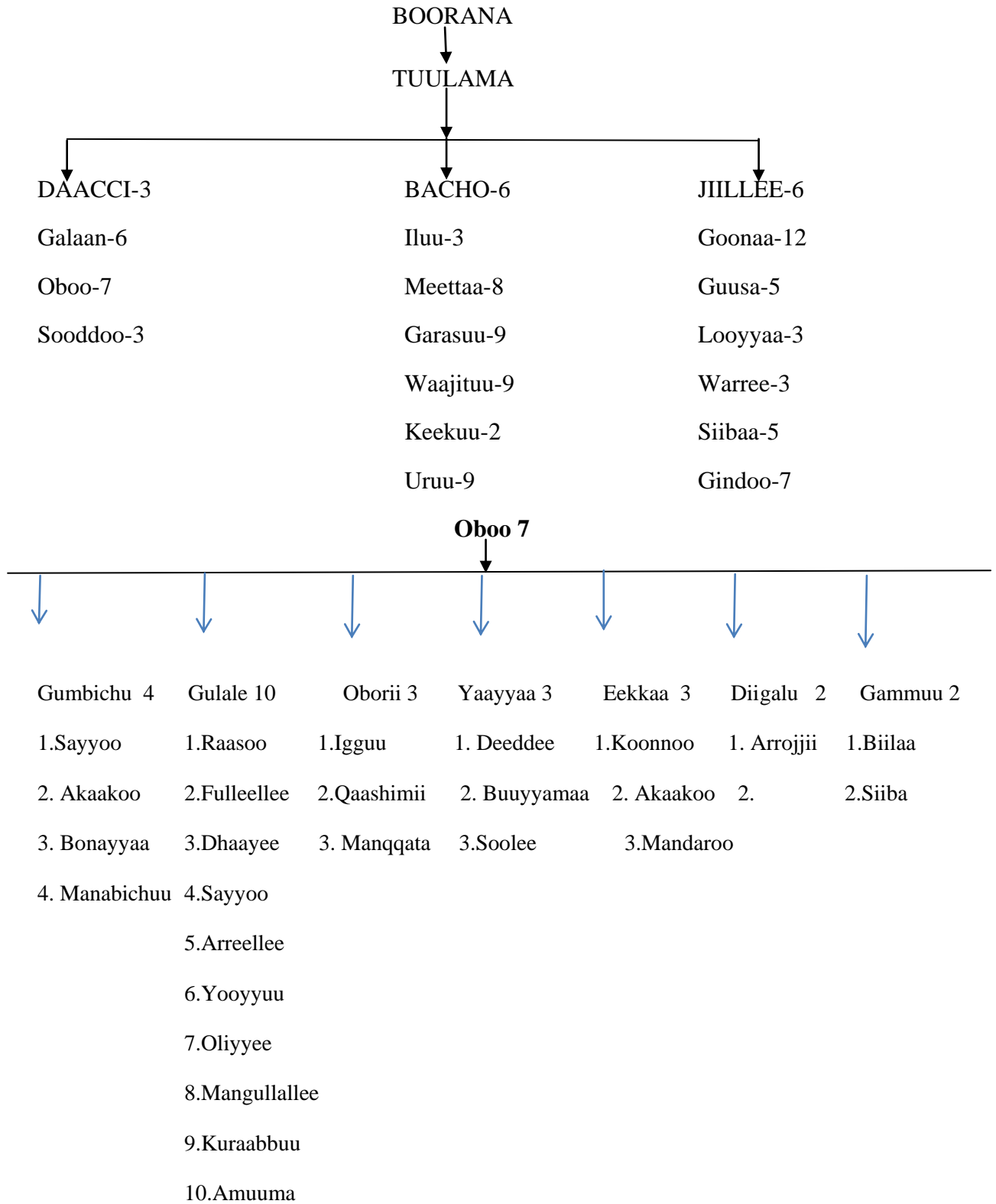
Aanaan Gimbichuutti nyaata aadaa yeroo ayyaanota garagaraa ayyaneffatan qophaa'an hedduutu argamu. Isaanis :Marqaa, Waaddii, Daabboo, Caccabsaa fa'a. Kana malees gosoota dhugaatii kan akka Daadhii,Farsoo, Qub-lamee(Haraqee) kanneen kana fakkaatan caqasuun ni danda'ama.

Akka Asaffaan(18/4/2009)waa'ee moggaasa aanaa kana akka ibsetti moggaasni maqaa aanaa kan argame maqaa gosa Oromoo naannoo kana jiraaturaati. Jalqaba Oromoon Booranaafi Baareentuutti qoodama. Booranni Tuulamaafi Maccatti qoodama.Tuulamni ilmaan sadii qaba. Isaanis, Daaccii, Bachoofi Jiilleedha. Daacciin ilmaan sadii qaba.

Isaanis, Sooddo, Oboofi Galaan. Oboo ilmaan torba horachuun torban oboo jedhamu. Ilmaan torban oboo jedhamuun kan waamaman, Gumbichuu, Guullallee, Oborii, Yaayyaa, Eekkaa, Digaluufi Gamuudha. Kanaaf, moggaasni maqaa aanaas kanumarraa argame.

Egaa kanarraa wanti hubatamu maqaan moggaasa aanaa Gimbichuu jedhu sanyii (latii) Oromoo Tuulamaa (Gumbichuu kan Oboo, Oboon kan Daaccii, Daacciin kan Tuulamaati). Moggaasichi maqaa aanaas kanumarra argame.

HIDDA DHALOOTAAFI LATIINSA TUULAMAA

Madda: Seenaa Oromoo haanga Jaarraa 16ffaa

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

Boqonnaa kana jalatti yaada hayyoonni biyya alaafi biyya keessaa mataduree kana ilaalchisee kaa'an sakatta'uun akkasumas barruuwwan walfakkii sakatta'amanii jiru. Qabiyyeewwan boqonnaa kana jalatti ibsaman: maalummaa fokiloorii, faayidaa fokiloorii, maalummaa afoolaa, faayidaa afoolaa, gosoota afoolaa, amaloota afoolaa, maalummaa afwalaloo, faayidaa afwalaloo, gosoota afwalaloo, maalummaa faaruu, malleen dubbii faaruu qaammee keessatti tajaajilan, hirmaattota faaruu qaammee, sirnni kabaja faaruu qaammee yeroo ammaa maalirra akka jiru, adeemsa faaruu qaammee, maalummaa faaruufi faayidaan faaruu ibsamanii jiru.

2.1. Fookiloorii

Hayyoonni gara garaa fookilooriif hiikaa adda addaa kennaanii jiru. Kanaafuu fookiloorii ilaalchisee hiikni murtaa'aan lafa kaa'ame hinjiru jechuudha. Mee isaan muraasa yaa ilaallu." Folklore is the social, material and oral culture of primitive societies. The social Culture comprises such forms as festivals, dances and religious rites. The material Culture comprises architecture and crafts. The oral culture includes songs, tells legends, proverbs and riddles" (A. Isaacs 1981 : 457)

Yaada kana irraa akka hubatamutti fookilooriin hawaasummaa, meeshaalee hambaafi afoola hawaasaa waliigalaati. Aadaan hawaasaa kanneen akka taphoota adda addaa, shubbisa, hojiiwwan amantaa kan hammatu, meeshaaleen aadaa immoo ogummaawwan ijaarsa gara garaafi akkasumas afoolli hawaasaa faaruwwan, durduriwwan, afseenaa, mammaaksafi hiibboo kan ofjalatti qabuudha. kanamalees yaanni kanaan walfakkaatu akka gadiitti kennamee jira. *"Folklore in its broadest sense is the part of the culture customs and beliefs of Society that is based on popular traditional. It is transmitted orally or by Demonstration. In addition to folklore and poetry the principal subjects treated in this article, folklore includes arts and music dance". (Encyclopedia American, 1983:498).*

Barreeffama armaan olii kana irraa kan hubatamuu fokiloorii jechuun yaada hawaasa bal'aa qaama aadaa, barsiifata, amantiifi kan kana fakkaatan ta'ee dhalootaa dhalootatti

darbaa kan dhufe ta'uu isati. Akkasumas yeroo baay'ee afaaniin kan darbu ta'ee hawaasa irraa kan madduudha. Yeroo bal'isnee ilaalluu aadaa, barsiifataafi gochaawwan dudhaa hawaasa beekamaa irratti kan hundaa'udha. Kan uumamus hawaasummaan ta'ee afaaniin dhalootaa dhalootatti kan dadarbu ta'uu isaati. Ben Amos (1979:430) "Folklore is a sphere of interaction, a mirror of culture, a perspective screen of personality" jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti immoo fooklooriin walqunnamsiistuu hawaasaa, ibsituu aadaafi eenyummaa saba tokkooti jedha. As irraa kan hubannu fooklooriin walitti dhufeenya hawaasummaa keessatti gahee akka qabuufi aadaa saba tokkoo calaqqisiisuun eenyummaa saba sanaa ibsuu irratti gahee guddaa akka qabu ibsa. Oring (1984) "Folklore is a compound word built up from 'folk' refers to learning or knowledge, specially handed down from past time or possessed by a class or group of people" jedha. Akka yaada kanaatti jechi folklore jedhu jecha dachaa folk garee hawaasaafi lore beekumsa gareen kun waliin qabuudha jedhu. Beekumsi kunis irra caalaa kan durii akka ta'e dabalataan ibsee jira. Hayyuun kun fookloorii haala kanaan hiika.

Folklore is informally learned un official knowledge about the world, our Selves, our communities, our belief, our cultures and our traditions that Is expressed creatively through words, music customs, actions, behaviors And materials. It is also the interactive, dynamic process of creating, Communicating and performing as we share that knowledge with other People. Smis M.stephen (2005: 12)

Yaada olii irraa kan hubatamu fookilooriin osoo itti hin yaadiin kan baratamu, beekumsa dhaabbataa hin taane, waa'ee addunyaa keenyaafi barsiifata keenya jechaan, muuziqaadhaan, gochaan, amalaafi meeshaaledhaan gargaaramuun ogummaa (kalaqa) hawaasaa kan ibsuudha. Akkasumas walitti hidhatiinsafi raawwiin beekumsa waljijjiiruu keessa uumamaa kan deemudha. Faaruun qaammee kan afaaniin daddarbaa dhufee fi gosa afoola Oromoo bifa walalootiin dhiyaatu ta'ee dhimoota garagaraa ittiin dabarsachuuf kan gargaaru dhimmoota gara garaa yoo jennu shamarran faaruu kanatti fayyadamuun maatii isaanii nijaju, loon nifaarsu, rabbiin nigalateeffatu, hiriyoota isaanii fi gorsa nikennuuf yeroo faaruu kana faarfatan waa'ee aadaa isaani illee hawaasa biraa barsiisuu danda'u. Aadaan kunis aadaa nyaataa, uffannaan aadaafi isaan kunneen yeroo ayyaana qaammee kana shamarraniin ibsamuu danda'u. Egaa faaruun qaammee osoo itti

hinyaadamiin kan uumamu kalaqa hawaasaati. Hawaasumaan uumamee hawasaaf tajaajila kennaa kan jiru gosa afoolati.

2.1.1 Faayidaa fookiloorii

Faayidaa fookiloorii ilaalchisee yaadni hayyoonni adda addaa kennan akka gadiitti kennamee jira.

Misgaanuu (2011:14) yoo ibsu “afoola keenya kan yeroo darbee achi deebinee fiduun iddoo har’a irra jiru akka ilaallannuufi isa itti aanu akka raajnu yookan kalaqnu nugargaara. Aadaa boonsaa sabni keenya qabu kun saayinsii hammayyaa keessatti wanta inni dorgomaa hin taaneef hoomtuu hinjiru.” jechuun afoolli uummata oromoo isa hammayyaatiin bakka bu’uu akka hin qabne yookin ukkaamamee akka hin banne ibsa. Yaada kanaan kan wal fakkaatu Fekede (1998) “....studding the oral literature of a given people or group may be of apermunt importance to understand and appreciate it values, history, philosophy, wisdom....” jedha.

Afoola hawaasaa qo’achuun seenaa, falaasama, ogummaafi kan kana fakkaatan hawaasa hubachuuf dinqisiifachuuf kan gargaarudha jechuun ibsa.

2.1.2 Goorowwan fookiloorii

Goorowwan fokloorii ilaalchisee hayyuun kun akkasitti ibsa. Dorson (1972:1-2) “...folklore can be divided in to four categories these are termed the oral literature, the material culture the social folk custom and the performing folk arts. Each of these is in turn divided in to different sub divisions .” Hayyuun kun fookiloorii bakka afuritti qoodee dhiyeesse. Isaanis afoola, meeshaa aadaa, dudhaa hawaasafi aartii duudhaa jechuun kaa’a. Isaan kunis qabxiilewwan gara garaatti qoodamu. Fakkeenyaaf, afoolli kanneen akka afseenaa, durdurii, afwalaloo, mammaaksa, hiibboo, geerrarsa, dubbii qolaa, faarufi kan kana fakkaataniidha. Dudhaan hawaasaa immoo qoricha aadaa, jiilawwan bashannanaafi taphoota amantaalee dudhaa fa’a hammatanii argamu. Meeshaa aadaa jalatti immoo meeshaalee aadaa, ogummaa harkaa, diizaayinii aadaafi kan kana fakkaatan hammatu. Raawwiin aartii hawwaasaa sirba aadaa, shubbisa, sochii diraamaafi kan kana fakkaatan of

keessatti hammata. Qabiyyeen afoolaa hamma kana bal'achuun isaa afoolli kallattii adda addaatiin akka ilaalamu taasisa.

2.1.2.1 Afoola

Afoolli barreeffamaan osoo hin ta'in afaaniin dhaloota irraa dhalootatti kan darbuudha. Haala jireenya hawaasa tokkoo gadda isaa, gammachuu isaa, jibbaafi jaalala isaa ibsuuf humna guddaa qaba. Waaee afoolaa Adunyaan yoo ibsu;

Afoola gargaaramee hawaasni eenyummaa ofii beeksiisa dhuftee Hidda dhalootaa isaa seenessa; waa'ee jireenya waliigalaa irratti Falaasama qabu ibsata. Adaafi Dudhaa ofii kan ittiin turfamus Afoolaan. Gaddaaf gammachuu hawwiifi abdii, jibbaaf jaalala Injifachuuf injifatamuu, deegarsaaf mormii, hunduu afoolan Ibsamu; afoola keessa jiru kanaafuu afoolli mankuusa jiruufi Jireenya beekumsaati jechuun ibsa. Addunyaa Barkeessa(2014:167)

Yaada olii kana irraa ka'uun afoolli daawitii jireenyaa hawaasa tokkoti jechuun nidanda'ama. yeroo kana jennu hawaasni tokko muuxannoowan gara garaa afaaniin dhaloota dhalootatti daddabarsaa kan dhufeeff ammas dabarsachaa kan jiru afoolatti fayyadamee akka ta'e ibsa. Gamabiraatiin Finnegan (1976:24) afoola yemmuu ibsitu "oral literature is by definition dependent on a performer who formulates it in the words on specific occasion. There are no other ways which it can be realized as literary products. " jetti. Wanti yaada kana irraa hubannus, hiikni afoolaa itti fayyadama afoolaa irratti hundaa'uu isaati. Inni kun immoo afoolli gochaan dhaloota irraa dhalootatti darbuu isaati agarsiisa. Bukenyan (1994:85) afoolaa ilaalchisee yoo ibsu, "Oral literature is the heart of a people's way of life. It is the very soul of their culture. As the reservoir of a people's values, it expresses a given society's world view and gives them a spring board from which their day to day existence is propelled" jedha. Akka yaada kanaatti afoolli haala jireenya hawaasa tokkoo murteesuufi kuufama beekumsaa kan fuulduratti fuudhee deemu ta'uu isaati hubanna.

2.1.2.1.1 Faayidaa Afoolaa

Afoolli faayidaa hedduu akka qabu hayyoonni gara garaa ni ibsu. Bukenya (1994:85) yoo ibsu, "oral literature impacts to growing person useful, informative and affective skill which enable the person to live and to be useful member of society" jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti afoolli namni tokko sammun isaa akka bal'isee yaadu akkasumas

hawwaasa keessa jiraatu keessatti walitti dhufeenya gaarii akka qabaatu taasisa kan jedhuudha. Gama biraatiin Addunyaan (2014:166) yoo ibsu “Afoolli daawitii jireenya ilma namaa waan ta’eef, kaleessa mul’atee har’a jiraata; har’as ciniinnatee boriifis suuqqata. Isatu jireenya jireenyatu isa” jedha. Yaada kana irraa wanti hubannu, afoolli hara’a mul’atee boru kan badu osoo hin ta’in jiruufi jireenya ilma namaa waliin kan itti fufuudha. Akkasumas raawwii jiruufi jireenyaa keessatti dabarse kan dhalootaaf afaaniin ittiin dabarsuudha.

2.1.2.1.2 Amaloota Afoolaa

Afoolli amaloota garagaraati qaba. Gurguddoofi buura kanneen ta’an hurrubummaa ,jijjiramummaa,lufummaa,ummatummaafi qindaa’ina Jaarraa W.fii Wasanee B. (2001:163) isaan kunniin amaloota afoolaa isaan gurguddoo dha jedhu. Amaloota afoolaa tra’an kanneen kessa afoola walitti qabuuf qaaccessuudhaaf gahee olaanaa kan qabu hurrubummadha. Finnegan (1977:4) hurubummaa ilaalchisee yommuu ibsiti “.....there is no mystery about the first and the most basic characteristic of oral literature even though it constantly over looked in collections and analysis. There is the significance of the actual performance” jetti. Akka yaada kanaatti afoola walitti qabnee yommuu qaaccessinu amalli bakka bu’umma hin qabne hurrubummaa akka ta’eefi ogafaanifi hurrubumman akka gargar hinbaane ibsiti. Amaloonni olitti tarra’an kun afoola keessatti mul’atanis gahee olaanaa kan qabu hurrubummaa dha .

2.1.2.2 Duudhaa hawaasaa

Dorson (1972:3) Duudhaan hawwaasaa ilaalchisee yoo ibsu duudhaan hawasaa gochaafi ogummaa dhuunfaa irratti xiyyeeffannaa kan itti godhu walitti dhufeenya gareetirratti jechuun ibsa.

Namoonni waliin jireenya hawaasummaa yeroo dheeraa keessatti dhimmoota garaagaraa irratti aadaa kuufatan qabu. Aadaan isaan kuufatan kun immoo eenyummaa isaaniit ibsa. Kana irraa ka’uun aadaan mirkaneessituu eenymmaa hawaasaa ykn saba tokkooti jechuun ni danda’ama.

2.1.2.3 Meeshaalee Aadaa

Namoonni dandeettii ogummaa agarsiisuuf jecha akkasumas fedhii meeshaaf qaban irraa ka'uun kan hojjatan wantoota ijoon muul'ataniifi harkaan qaqqabamuu danda'aniidha. Yaada kana Misgaanuun (2011:15) yoo ibsu "Wanti aadaan kan gurraan dhagahamu yookiin kan afaaniin dubbatamurraa kan ijaan ilaalamuudha. Wanti aadaa kunis aadaa, amantaafi falaasama hawaasaa ilaalamuufi haarkaan qaqqabamuutiin kan labata tokko irraa isa biraatti ittiin darbuudha." Akka yaada kanaatti meeshaaleen aadaa kan harkaan qabamus ta'ee ijaan muul'atu kalaqa ummataa waan ta'eef dhalootaa dhalootatti kan darbuudha. Meeshaalee aadaa jalatti kan ramadaman: uffannaa aadaa, nyaata aadaa, meeshaa aadaafi k.k.f. Meeshaalee aadaa ilaalchiisee hayyuun biraa akkas jedha, "They provide an opportunity by which we encounter the past at the first hand; we have direct sensory experience of surviving historical event. Artifacts may not be important historical events, but they are, too the extent that they can be experienced and interpreted as evidence significant" (Prown 1982:3). Akka yaada hayyuu kanaatti, meeshaaleen aadaa taatee seenaa yeroo darbee kallattii nu agarsiisu taateewwan seenaatii miti ofi isaanitiin garuu akka ragaa seenaatti kan nu fayyadanifi hiikaan itti kennamuu akka danda'an ibseera.

2.1.2.4 Aartii sochii hawaasaa

Gosa aartii keessaa tokko ta'ee isaa sochii qaamaan kan muul'atuudha. hawaasa jiruufi jireenya isaa keessatti faayidaa adda addaaf bifa ogummaan guuteen, muuxannoo yeroo dheeraa irraa argateen kan kalaqeedha. Gosni aartii kun qaama keenya keessaa kutaa qaamaa hanga ta'een, jechuunis harka, miila, mataa, fuula, morma, kkf keessaa gara caalu sochoosuun kan raawwatuudha. Aartiin sochii qaamaa sirba, sochii qaamaafi diraamaa ogummaa qoo'atamuufi wantoota qoo'atamu kan of keessaa qabuudha.

Iristeen (2012) aartiin sochii qaamaa waraqaa qorannoo keessatti akka ibsitetti "aartiin duudhaa ogummaa aartii hawaasa tokkoo yoo ta'u, gosa muul'ina fookloorii bifa faaruwwan duudhaa, ragada, diraamaa, tapha fardaafi kkf kanneen sochii qaamaan qindaa'anii dhiyaataniidha". Aartiin sochii hawaasaa kun bifa nama hawwatuun bashannansiisaa fakkii sammuu keessatti uumuun aadaa ummata tokkoo akka salphaatti

dhalootaa dhalootatti dabarsuu kan danda'uudha. Yaada kana kan cimsu "Folk performance referred as folklore in action. It creates mental image." Dorson (1972).

2.1.3 Afwalaloo

Afwalaloon gosa afoolaa keessaa tokko ta'ee yaada keessa keenyatti dhagahame fkn jibba, jaalala, bareedina, gaddaafi kan kana fakkaatan kan ittiin ibsatuudha. Maalummaa afwalaloo ilaalchisee Misgaanuun (2012:45) akka ibsetti "Afwalaloon meeshaa guddaa yaada keessa ilma namaa jiru ittin bakkeettiin baafatan ta'ee waan yaadan waa'ee jaalalaafi jibbaa, waa'ee abjuufi abdii fuula duraa, waa'ee uumaafi uumamaa , waa'ee bareeddinaafi fokkinaa, dhimma roorroofi dhiphuu, dhimma hojjii, gaddaafi kan kana fakkaatan ittiin kan ibsataniidha." Akka hayyuun kun ibsetti afwalaloon yaada keessa keenyatti dhagahame badaas yaa ta'u gaarii ittiin ibsachuuf gargaara. Fakkeenyaaf gammachuu; gadda; jaalalafi kan kana fakkatan ittiin ibsachuun kan keessa keenyatti dhagahame baasnee kan ittiin dubbisnuudha. Af-walaloon kuniis kan durirraa jalqabee hawaaasni itti fayyadamaa tureefi ammas fayyadamaa kan jiru qabeenya hawaasati. Dhalli namaa gaddaf gammachuu faaruun yookaan weeduun ibsachaa ture ammas ibsachaa jira. Yaaduma kana kan deeggaru Finngaan (1977:17) irratti yoo ibsiti "Some oral poetry is oral in all these respects, some only in one or two. It is important to be clear how oral poetry can vary in these ways as well as about the problems involved in assessing each of these aspects of oral-ness. It emerges that the oral nature of oral poetry is not easy to pin down precisely." jechuun ibsiti.

2.1.3.1 Faayidaa Af-walaloo

Afwalaloon hawaasaf faayidaa hedduu qaba. faayidaa afwalaloo ilaalchisee hayyoonni gara garaa yaada kennanii jiru. Merriam (1969) Afwalaloon beekumsa hawaasaa ibsuuf miira namaa kakaasuuf ni gargaara jechuun ibsitee jirti. Kana malees Misgaanu (2012:45) "Afwalaloon walaloo afaaniin dhaloota irraa dhalootatti darbu, faayidaa guddaa akka daawwitii sabni tokko ofii isaa keessatti ilaalu ta'uu isaafi waa'ee ummata darbanii ummata har'aatiif kan ifa godhu kalaqa hawaasati jedha." yaadota olii irraa akka hubannuttiafwalaloon waan keessa keenyatti dhaga'ame kan akka gaddaa fi gammaachuu, jaalalaa fi jibba, kan kana fakkaatan ittiin ibsachuuf muuxannoo hawaasni

waliin jireenya keessatti horate walijjiiruuf, walcimsuuf kan itti gargaaramu ta'uu isaa yaada hayyoonni kennaan irraa hubachuun ni danda'ama.

2.1.3.2 Gosoota Af-walaloo

Dhiibbaawwan duraan afaan Oromootirra turanirraa kan ka'e afwalaloo Oromoo irraatti qorannoon baay'een kan hingaggeeffamne yoo ta'eeyyuu, ummatichi garuu, afwalaloon beekkamaa akka ta'e, Misgaanuu(2012), Anderzejewsk waabeffachuun ni ibsa. Itti fufuunis, afwalaloo Oromoo bifa sirritti nama amansiisuun qoqqooduun rakkisaa ta'us, afwalaloo Oromoo qabiyyee irratti bu'uuruun iddoo gurguddaa lamatti qooduun ilaaluun ni danda'ama jedha. Isaanis, kan yeroo irratti hundaa'eefi (time bound), kan yeroo irraa walaba ta'e (time free) dha.

Akka yaada hayyuu kanaatti, afwalaloon yeroo irratti hundaa'e dhimmoota adda addaa siyaasaa, dinagdee, jireenya hawaasummaafi jijjiirama naannoo waliin walqabatee haala yeroo irratti yaada, qeeqaafi ilaalcha ofii ibsachuuf kan Oromoon yeroo garaagaraa gargaaramu irratti xiyyeeffata. Afwalaloon yeroo irraa walaba ta'e ammoo, dhimma yeroo waliin walqabatee osoo hinta'in, yeroo kamiyyuu faarfamuu, geeraramuufi weedifamuu kan danda'amuudha. Afwalaloo gosa kanaa jalatti, afwalaloo baay'ee beekaman, weedduu jaalalaafi walaloo amantiiti. Kunis, gosni afwalaloo kanaa baraan kan hindangeffamneefi daangaa darbee kan deemu ta'uu kan nu hubachiisuudha jechuun ibseera.

Gama biraatiin, Berhanu (2009) gosoota afwalaloo bakka lamatti qoodee kaa'eera. Isaanis, afwalaloo laayirikiifi afwalaloo seeneffamu (narrative) ti. Afwalaloon laayirikii kan inni ofkeessatti hammatu keessaa tokko faaruu akka ta'e ibseera.

Kanaafuu, afwalaloon garee garaagaraatti akka qoodamuu danda'uufi irra caalatti ammoo, faaruwwan kan ofkeessatti qabatu, sirna raawwii (hurrubummaa) ofkeessaa kan qabuufi ta'uusaa kan agarsiisuudha. Gosoota afwalaloo keessaa tokko faaruu qaammeet. faaruun qaammee gosoota af walaloo kana keessaa tokko ta'ee kan shamarraniin waggaatti si'a tokko gaafa ayyaana qaammee faarfamufi shamarran dhimmoota garagaraa ittiin dabarsachuuf kan faarfatan.

2.1.4. Dubbii qolaa/malleen dubbii

Dubbiin qolaa haala yaada dhiyeessuu barbaadne tokko walaloodhanis haata'u hololoodhaan asoosaan yookiin waloona tokko dubbii isaa miidhagsuuf, akka dubbisaan hubatu taasisee dhiyeessuuf, faallessuun yaada isaa qindeeffatu ilaala. Malli dubbii akkanaa kun wanti lubbuu hin qabne akka lubbuu horatuuf, kan dimimmisa keessa jiru akka ifuuf, wanti guddaan guddatee akka muul'atuuf kan kana fakkaataniif gahee guddaa qaba. Malleen dubbii kana ilaalchisee Addunyaan (2014:208) yoo ibsu;

Malleen dubbii fayyadama afaanii kan haala salphaa ta'een ergaa tokko nama hubachiisanii dha. kanaa jechuun karaa ittiin waan guddaa tokko kineessanii, kinoo immoo arbeessanii, binoo nameessanii, namoo bineessanii, walcinaas qabanii cinaachan himanii fi w.k.f taasisuun hubannoof haala mijeessan jecuu ibsa.

Yaada olii kana irraa akka hubannutti dubbiin qolaa kun barreeffama keessattis ta'ee dubbii dubbannu keessatti dhaamsi nuti dabarsinu akka salphaatti akka hubatamuuf akkasumas amaloota adda addaa goonfachisuun ergaa dabarsinu sana dhaggeeffataan keenya ykn. dubbisaan keenya salphaatti akka hubatuuf gargaara. Amaloota adda addaa yoo jennu fkn. wanta nama hin taanef amal a namaa kennuufin bifa itti dubbisnuu dha. Faaruu qaammee keessattis dubbiin qolaa kunniin faaruun sun akka dhaamsa ifa ta'eefi salphaa ta'e dabarsaniif gargaaru.

2.1.4.1 Faayidaa Dubbii Qolaa

Dubbiin qolaa faayidaa hedduu qaba. isaan keessaa inni tokko wanta tokko wanta biraan walbira qabuun waldorgomsisuun wanti hin beekamne akka beekamu taasisuudha. Amala namaa lubbu qabeeyyii yookan lubbu dhabeeyyiif kennuun dubbisuudha. Amala namni tokko hin qabne olkaasuun yookiin gadi buusuun dogongora hawaasa tokko keessa jiru sirreessuuf dubbiin qolaa gahee guddaa qaba. Dabalataanis dubbiin qolaa haasaa afaanii keessattis ta'ee kan barreeffamaa keessatti yaadaaf, qulqullinaa fi miidhagina kennuurraayyuu darbee ifa gochuuf gahee guddaa qaba.

2.1.4.2 Gosoota Dubbii Qolaa

Dubbiin qolaa akkuma tajaajila garagaraaf oolan gosoota hedduu qaban. Misgaanuu 2012 akka ibsetti, dubbiin qolaa bifa adda addaatiin muul'ata jedha. Itti fufuunis muraasa isaanii akka armaan gadiitti kaa'ee jira.

A, Akkasaa

Akkasaan malleen miidhagina barreeffamaa keessaattis ta'ee kan hawaasaa keessatti gahee guddaa qaba. Akkasaan jechoota akka, hamma, fakkaata jedhamanitti gargaaramuun wantoota adda addaa lama waldorgomsiiisuun yaada keenya kan ibsannuudha. Wantoonni waldorgoman kunis wantoota ittiin wal fakkaatan tokko yookiin tokkoo ol qabaachuu danda'u. akkasaan miidhagina dubbiiis ta'ee kan barreeffamaa keessatti shoora guddaa waan qabuuf waan ibsuu barbaadame wanta biraan walfakkeessuun dubbachuudha yookiin barreessuudha. Haata'u malee wantoonni walfakkaatanii dhiyaatan lamaan dhugaatti walfakkaatan jechuu miti. Fakkeenyaaf Ijji ishee akka abaabotti bareeda. Fakkeenya kana keessaatti kan ijji fi abaaboon waan isaan waldorgomaniin bareedinaan amala abaaboon qabu keessaa inni tokko bareedina. Ijji ishees bareedinaan abaaboon fakkeeffameera.

Maalummaa akkasaa Fedhasaan (2013:97)yoo ibsu “akkasaan wal dorgomsiiisaa wantoota lamaati.kana jechuun jechoot akka,fakkata,caala,amma jedhan gargaaramuun waldorgomsiiisa.garuu Walfakkeenya tokko karaa dhokataa ta'een ibsa.”yaanni kunis gosti mala dubbii kun wanta lama waldorgomsiiisuf akka fayyadu mul'isa.

Walaloo tokko keessatti akka dammaa, akka abiddaa, akka leencaa.....jechuun waan ijaan arginuufi miira keenyaan qaqqabnutti walfakkeessuun ni danda'ama. Walaleessaan tokko jechoota akka, hamma, akkuma, caala fakkaata, gaha kkf fayyadamaa waan hin muul'anne tokko mul'isee waan ifa hin taane tokko ifa godhee dhiyeessuu danda'a jechuudha.

B,Bakka Buusa

Bakka buusni uumama (nature) wanta tokko kan biraatiif kennuuf tajaajila. Amala, bifa ykn boca namaa, kan bineensaa, kan mukaa, akkasumas lubbu qabeeyyii garagaraa fudhannee kan biraatiif kennuun guddisnee suura waan addeeffamu sana namatti agarsiisa.amalli isaa garuu jechoonni walmadaalchisan kanneen akkasaa keessatti fayyadamne ifatti hin mul'atan malee, amalli dubbii qola isaa waldorgomsiiisummaan irraa ni mul'ata. Wantoonni waldorgomanis wantoota uumamaan wal hin fakkaanne

garuu amaloota tokko tokkoon walfakkeenya kan qabaniidha.gama biraatiin wantoota lama bifa dhokataa ta'een waldorgomsiisa jechuudha.

Fakkeenyyaf, Tolaan Leenca.

Hima armaan olii keessaatti amalli leencaafi Tolaa karaa fuullee hintaaneen walfakkeesame garuu jechoota wal dorgomsiisan kanneen hin fayyadamne. Walumaagalatti bakkabuusa akkuma akkasaa wantoota lama kan waliin dorgomsiisu ta'us waldorgommiin isaa karaa fuullee hin taaneen yoo ta'u wantoonni waliin dorgomanis wantoota uumamaan wal hin fakkaanne garuu amala tokko tokkoon walfakkeenya kan qabaniidha.

C, Namee (Nameessaa)

Name kan jennuun lubbuu qabeeyyiif yookiin uumama namaan alaatiif amala namummaa kennuun (gonfachiisuun) wanti sun akka namaatti akka dubbatu, kolfu, gammadu, beela'u, gadduu, nyaatu, dhuguufi kkf taasisuudha. Akkuma dubbiiwwan qolaa kanneen biro nameessis karaa yaannifi hubannoon namaa ittiin ibsamuudha. Ilmi namaa wantootaafii ta'iinsota isatti hin mul'anne fakkii (boca) isaa sammuu keessatti uuma.Addunyaan(2014:211) yaada kana kan deeggaru akkasitti ibsa

Akkuma maqaa isaa nameessan lubbu qabeeyyii ykn.lubbu maleeyyi biro Amala namaa goonfachiisuun haala kanaan akka namaatti beela'anii akka Quufan, deemanii akka galan,ijaaranii akka diigan,dhiyaatanii akka hiiqaniif w.k.f akka dalagan kan taasisu fayyadama afaaniiti jechuun barreesse jira.

Yaada olii kana irraa wanti hubannu nameessi amala namaa lubbu qabeeyyif ykn.lubbu maleeyyif kenuun akka namaatti kan dubbisu ta'uu isaati ibsa.

Fakkenyaa: Dukkanni isaa ija baasee nama nyaata.

Fakkeenya kana keessatti wantoonni nama hin taane amala namummaa uffatanii jiru. Dukkanni ija hin qabne ija baasee nama nyaachuu isaa. Dukkanni hamaa dimimmisa hin qabne ta'uu isaat hubanna. Namni haala dubbatamerraa ka'ee walaloon maal akka jechuu barbaade hubachuun ni danda'ama. Nameessi mammaaksa oromoo keessattis ta'ee gooroo ogafaanii keessatti haala adda addaatiin mul'ata.

Fakkeenya “Nuyi duriyyuu itti beekna.” Jette eeleen manni gubannaan.

Fakkeenya lammaaffaa kana keessatti eeleen amala namummaa gonfattee akka dubbattuutti dhaamsa dabarsaa jirti. Innis eeledhaaf ibiddi haaraa akka hin taane manni gubatee dhiisee jiruun ishee ibidda faana akka ta’e dhaamsa dabarsaa jirti. Walumaagalatti nameessi gosoota dubbii qolaa keessaa tokko ta’ewantoota nama hin taaneef amala namummaa gonfachiisuun kan ergaa dabarsuudha.

D, Ukukkubee

Malli dubbii kana keessatti dhimmi namni irratti dubbatu sun hamma gahuu olitti yookiin hamma gahuu gaditti baay’ee guddisuun yookiin ammo xiqqeessuun himuudha.

Fakkeenya: Caaltuun daa’ima hamma simbiraa deesse.

Ayeetu yaa garoo

Burreen ayeetuu roobee

Fakkeenya jalqabaa keessatti daa’imti hamma malee gadi xiqqeeffamuun simbiraan fakkeeffamuun himame. Fakkeenya lammaaffaa keessatti burreen ayeetuu robe kan jedhu saani sun aannan qabaachuu isaa ibsa ykn ameessa ta’uu isaa ibsuuf gale. Walumaagalatti ukukkubeen amala wanta tokkoo ta’e jedhanii dhgaa jiruun ala wanta waa’een isaa dubbatamuuf sana hanga inni ga’uun olitti yookiin gaditti baay’ee olguddisuun yookiin baay’ee gadi xiqqeessuun dhiyeessudha.

E, Anyaarsee

Anyaarseen amala badaa hawaasa keessa jiru ittiin ceepha’uuf kan nama tajaajiluudha. Kanaan alattis dogongora miseensi hawaasaa qabu tokko ittiin sirreessuuf kan fayyaduudha. Kunis dogongora hawaasa keessatti dalagame arrabsuun akka sirraa’u taasisuuf arrabsoo lafee nama cabsutti gargaarama.

Fakkeenyyaaf: Bor hinbeekneen qodaan bukoo ishee sagal.

Fakkeenya kana keessatti namni asitti dubbatameef kun qusannaa akka hin beekne har’a yoo olkaa’ate boru rakkoon qunnamuu akka hin dandeenye dhaamsa dabars.

F, Saaduu

Saaduun habalaka yookaan saqa jedhamee waamamuu danda'a. kunis nama tokko waan jajan yookaan jaallatan fakkeessanii karaa ittiin tuquuf yaalaniidha. Mala dubbii kanatti dhimma baanee waan jechuu barbaanne tokko faallaasaa dubbachuun ibsina. Fakkeenyaaf nama hin jaallanne tokko akka jaallanneetti ibsuu, nama soba dubbatu tokko akka nama dhugaa dubbatuutti leellisuudha. Saaduu yoo jennu dubbii hiikni isaa waan dubbatameen faallaa kan mul'isu ta'ee guyyaa guyyaan kan itti gargaaramnu.

Fakkeenyaaf: Baala huura (2)

Alagaan goolloo gannati gaaf ifeet gaaf nyaara guura

Walaloo kana keessatti wanti muul'atu keessa keenyaa jaallannee osoo hin ta'in afaanii fakkeessuun akka nama jaalannuutti yoo ibsinu agarsiisa.

G,Atteessa (Atee)

Atteessa keessatti barreessaan (dubbataan) waan nama hin taaneetti akka namaatti itti haasa'a yookaan nama hin jirre yookaan du'ellee akka waan bira jiruutti itti dubbata.

Fakkeenyaaf: namni tokko rakkatee, "yaa tulluunnana nadhoksi" jechuu.

2.2 Yaadidama Qorannoo fookloorii

Qorannoon tokko yommu gaggeeffamu yaadiddama garagaraa bu'uureffachuu danda'a. Haaluma kanaan qorannoon kun yaadiddamyaa tajaajilaa (functional approach) bu'uura godhachuun raawwatame. Akka yaadiddama tajaajilaatti akkataa ijaarsa ogafaanii irratti xiyyeeffata osoo hin taane tajaajila afoolli hawaasa keessatti qabu irratti xiyyeeffata. Isa kana Bascom(1992:175) yoo ibsu "... as folklorists we examine the verbal customary why and how it is important to the people sharing it," jedha. Akka yaada kanaatti namni afoola qoratu tokko yaadiddama tajaajilaa yoo fayyadame wanti afaaniin himamu yookin barsiifamu tajaajila maalii akka kennuufi akkamitti akka tajaajilu qoachuun akka irra jiraatu ibsa. Dabalataan yaadiddama tajaajilaa (functional approach) ilaalchisee Dan Ben Amos(1975) yoo ibsu "the functional approach to the categorization of oral literature actually has focused up on the relationships between forms of verbal art and existing cultural psychological and social need." jedha. Yaadiddamni tajaajilaa walitti dhufeenya jechaa yookin hasaa ogafaanifi qabiyyee yaadaa xinsammuu kan qo'atu ta'uu ibsa.

kanaraa ka'uun qo'attuunis yaadiddamichi mata duree qoannoo kanaan walitti dhufeeny waan qabuuf yadiddama kana bu'ureffattee jirti.

2.3 Sakatta'a Qorannoowwan Walfakkii

Qorannoowwan garaagaraa kan kanaan dura gaggeeffaman sakatta'amanii jiru. Hanga ammaatti qorannoon kallattiidhaan mata duree kana irratti gaggeeffame hin jiru. Haata'u malee qorannaawwan mata duraa kana deeggaran kan faaruu adda addaa irratti gaggeeffame sakatta'amanii jiru.

Qaasiim Galatoo (2016) "Qaaccessa qabiyyee weedduu aadaa fuudhaafi heeruma oromoo Arsii Shaallaa" xiyyeeffannoon isaatiis weedduwwan funaanuun faayidaa isaanii qaaccessuun kan dhiyeessuudha. Garaagarummaan jiruu qorannoon isaa weedduu cidhaa funaanuun faayidaa isaanii faayidaa isaanii irratti xiyyeeffata malee dhimmoota achi keessatti ka'an tokko tokkoon kaasee hin ilaalle. Qorannoon kun garuu faaruu qaammee qaaccessuu qofa osoo hin taane dhimmoota achi keessatti ka'an tokko tokkoon no qaaccessa yoomessaafi hirmaattota faaruu qaammee kana illee ni xinxala.

Bayyanaa Laggasaa (2016) Faaruu loonii irraatti kan gageesse xiyyeeffannaan qorannoo Bayyanaa faaruu loonii irratti xiyyeeffata. Walfakkeenyi qorannoowwan kanneen lamaanii faaruu funaanuu isaaniti. Namoota mata duree kana irraatti faaruu qorataniif karaa saaqa. Garaagarumman isaanii kan Bayyanaa faaruu loonii iratti yoo xiyyeeffatu qorannoon kuni immoo faaruu qaammeetirratti xiyyeeffata.

Inni kan biraa immoo Zabiibaa (2015) "Weedduu gaa'elaa godina iluu abbaa booraa aanaa diraamuu kan jedhu yoo ta'u walumaa galatti qorannoowwan kanneenifii kan biroos kan sakatta'aman yoo ta'u qorannoowwan kanneen faaruu irratti gaggeeffamuu isaaniif walfakkeessa. Qorannoon kun garuu yoomessa, hirmaattota, dhimmoota faaruu kana keessatti ka'an hunda xinxaaluu isaatiin adda ta'a. Dabalataanis faaruu qaammee irratti xiyyeeffachuun isaa isaan iraa adda ta'a.

Boqonnaa Sadii: Malleen Qorannichaa

3.1 Mala Qorannichaa

Mata dureen kun tooftaalee qorannichaafi mala qorannichaa waliin walqabata.kanneen akka qorannoo, maddaa odeeffannoo, iddattoo, mala odeeffannoon ittiin funaanaman, mala odeeffannoon ittiin qaacceffaamuufi kan kana fakkaatan of keessatti hammata.wantoonni armaan olitti tuqaman kunis bal'inaan armaan gaditti ibsamaniiru.

Akka boqonnaa tokkoffaa keessatti ibsamuuf yaalametti xiyyeeffannan qorannoo kanaa inni guddaan faaruu qaammee Godina Shawaa Bahaa Aanaa Gimbicuu qaaccessuudha. Faaruun qaammee kun hawaasa keessatti waan argamaniif faaruu qaammee gama adda addaatiin qaaccessuuf. Ragaa argatan ergaa sirnaafi hiikaa isaanii qaaccessuuf immoo hawaasa irraa odeeffannoo argachuuf sirnicharratti argamanii ilaalufii qorachuun barbaachisaadha.

Qorannoon kunis aadaa hawaasaa waliin walqabata. “Qorannoo aadaa hawaasaa waliin walqabatu gaggeessuuf qorannoo qulqulleeffataatti gargaaramuun barbaachisaadha.”

Dastaa(2013:30) sababni isaa qorataan kallattiin hawaasa bira deemee daawwachuun qorata.kunis hir'ina muul'achuu danda'u hir'isuu irratti mala gaarii ta'a.dabalataan qorannoo qulqulleeffataa ilaalchisee Creswell(2003:178)yoo ibsu “The idea bhind qualitative research is to be purpose fully selected participant or sites documents or visual that will be best help the reacher understand the problem and the research questi”jedha. Yaanni kunis qorannoo qulqulleeffataa maddi ragaa xiyyeeffannaan filataman akka jiraatu addeessa.

Kunis qorattuun odeeffannoo qabatamaafi amansiisaa bira akka geessuuf gargaara. Kaayyoo qorannoo aadaa hawaasaa Dastaa (2013:31)irratti Spradel (1979) waabeffachuun yoo ibsu “ The goal of ethnographic research to understand anther way of life from the native point of view “jedha. Wanti as irraa hubannu kaayyoon qorannoo kanaa haala jireeny hawaasa tokkoo kallattiin itti siqanii hubachuudha. Kun immoo odeeffannoo kallaattiin hawaasicha keessa galuun waan funaanameef odeeffannoo argame gadifageenyaan xinxalanii ibsuun waan duraan hin beekne ifa baasnee kan nmatti muul'isuudha.qorannoo kana keessatti odeeffannoon argame lakkoofsaan osoo hin taanee

jechootaan ibsamani jiru.qorattuun mala qorannoo kanatti dhimma bahuun qorannoo kana gaggeessitee jirti.

3.2 Maddaa Odeeffannoo

Qorannoo kana keessatti madda odeeffannoo ta'anii kan odeeffannoon irraa funaaname hawaasa aanaa Gimbichuu keessa jiraatan keessaa haawwan, maanguddootaafi shamarran guyya ayyaana qaammee faarfachaa turan mana sadi deemuun daawwanaadhan odeeffannoo funaannadhe.

3.3 Iddattoo

Qorannoo gaggeessuuf iddattoo filachuun waan hin olleedha. Dastaan (2013:132)Trochin (2006) waabeffachuun hiikkaa iddattoo yoo lafa kaa'u "sampling is the process of selecting units (Example people ,organization)from a population of interest so that by syding the sample we may fairly generalize our resalt back to the population from which they were chose." Akka yaada kanaatti iddattoo filachuun adeemsa jamaa tokko keessaa odeeffannoo argachuudhaaf namoota yookiin qaamota jamaa sanaa fudhatanii itti fayyadamuudha.Iddattoon qorannoo tokko keessatti bakka tokkotti qofa osoo hin taane sadarkaa adda addaatti ilaalamee filatama. Flick (2002:61) yoo ibsu

The issue of sampling emerges at different points in the research process. An interview study is connected to the decision about which persons to Interview (case sampling...furthermore, it emerges with the decision about which of the interviews should be further treated that is transcribed and Interpreted (material sampling.) finally it arises when presenting the findings which cases or parts of texts are best used to demonstrate the finding presentation sampling.

Akka yaada kanaatti qorannoon tokko yommuu gaggeeffamu iddattoon namoota afgaafiif dhiyaatan ittiin filachuuf qofa kan itti fayyadamu akka hin taaneedha. Iddoo saditti itti gargaaramna. Jalqaba namoota odeeffannoo kennuu danda'anituu filatama; achiiyis Wayita odeeffannoon funaanamee hiikkamuufi qaacceffamu itti fayyadamna. Ragaan qaacceeffamee bu'aan qorannoo erga beekkamee boodas firii qorannoo sanaa qaama dhimmi ilaaluuf dhiyeessuuf ykn agarsiisuuf maaltu akka dhiyaatu kan ittiin filannuudha. Iddattoo filachuun kan baraachiseef yeroo, maallaqa, human namaafi kkf qusachuuf yaadameeti.Haaluma kanaan namni qorannoo gaggeessu tokko tooftaalee adda addaatti gargaaramuu danda'a. Tooftaaleen kunniinis akkaataa qorannicha waliin deemu

danda'anitti elaalamanii kan filataman ta'a. Qorattittiidhaan maloota kana keessaa iddattoo hedduu fayyaadamuu irra iddaattoo dhimma qorannoon irratti gaggeeffamu waliin walitti dhufeenya cimaa qaban muraasarraa odeeffannoo gahaa funaanuunirratti xiyyeeffatti.

3.3.1 Iddattoo Darbaa dabarsaa

Odeeffannoo fudhatama qabuufii qabatama ta'e argachuuf iddattoowwan of eeggannoon filachuun barbaachisaadha. Qorattuun odeeffannoo funaannachuuf iddattoo darbaa dabarsaatti dhimma itti baatee jirti. Mala iddattoo kanaa Addunyaan (2011:67-68) Denscombe (2007) wabeeffachuun yoo ibsu "With snowballing the sample emerges through a process of reference from one person to the next" jedha. Kana jechuun malli darbaa dabarsaa kun adeemsa namni odeeffannoo kennee tokko namoota biraa dhimma sana beekan eeruti.

Barbaachisummaa iddattoo darbaa dabarsaa ilaalchisee immoo Addunyaan (2011:68) Beg (2001) waabeffachuun yoo ibsu, "snowball is sometimes the best way to locate subjects with certain attributes or characteristics necessary in a study. Snowball samples are particularly popular among the researchers interested in studying various classes of deviance sensitive topics or difficult to reach population. Namoota qorannichaaf odeeffannoo barbaachisu kennan iyyaafachuun irraa guurama. Odeeffannoo argachuuf namichi kenne sun kan biraas akka eeru taasisuudha. Darbaa dabarsaa kan jedhameefis odeeffannoo dabalataaf deebistoota kanneen biro eeruun waan gaggeeffameef. Malli darbaa dabarsaa kun irra caalaa kan filatameef namoota faaruu qaammee beekan waan hin beekneef namoota faaruu kana sirritti beekaniifii odeeffannoo bal'aa kennuu danda'an kan argattu mala kanaan waan ta'eef filatte.

Namoota aanaa kana keessaa jiran hundarraa odeeffannoo funaanufii qaacceessuun waan ulfaatuuf namoota sirna kabaja ayyaana qaammeefi faaruu qaammee irratti beekumsa qaban namoota sagal fudhadheen qorannoo irratti gaggeesse. Tokkoon tokkoon namoota kanas bira gahuun odeeffannoo kan irraa funaaname mala darbaa dabarsaatiin. Jalqaba iyyaafannoon kan eegale hojjattoota waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Gimbichuu keessaa hojjataa irraa yommuu ta'u, akkaatuma isaan eeraniin haadholee 3, faaruu qaammee beekan shamarran 4 fi abbootii 3 bira deemuun funaanamee

jira. Haadholeen bira dhaqe kunniin immoo namoota odeeffannoo naaf kennuu danda'an 6 naaf eeruun odeeffannoon faaruu qaammee kun akka funaanamee qaacceffamu ta'ee jira.

3.3.2 Iddattoo akkayyoo

Qorattuun odeeffannoo funaannachuuf malli iddattoo lammaffaa fayyadamte mala iddattoo akkayyooti. malli kunis namoota dhimmicha beekan irratti waan xiyyeffatuuf odeeffannoo bal'aafi ifa ta'e argachuuf nama dandeesisa. Mala iddattoo kana ilaalchisee Addunyaan(2011:67) yoo ibsu "Akaakuun iddatteessuu miti carraa kun qorataan tokko beekumsa dhimmicharratti qabu irraa ka'ee kanneen odeeffannoo irraa argachuu danda'u murteessuu ilaalata. Akkayyoo kan jedhames 'akka kaayyoo qorannichaatti ykn qoratichaatti odeeffataa ykn deebistoota filachuu waan ta'eef". Qorattittiinis odeeffkenitoonni mala kanaan argatte haadholii sadii kan faaruu kana sirritti beekan bira deemuun odeeffannoo funaannachuun faaruun kun qaaceffamee jira.

3.4 Mala Odeeffannoon Ittiin Funaanamu

Odeeffannoo funaanuuf maloota adda addaa fayyaadamuu dandeenya. Malli qorattuun tun itti fayyadamte mala qorannoo akkamtaati. Malleen odeeffannoo qorannoo akkamtaa gaggeessuuf oolan ilaalchisee Dastaan (2002_230) Mariese fi Morieta (2002) wabeeffachuudhan yoo ibsu "Qorannoo akkamtaa (bu'uura) gaggeessuuf odeeffannoo kan funaannu daawwannaa, afgaaffii, dookimantii kan sakatta'uufi meeshaalee suur-sagalee fa'atti deeggaramuudhaan" jechuun ibsa. Addunyaa (2011:16) mala odeeffannoon ittiin guuramu keessaa of-gaaffii, daawwannaa, marii garee xiyyeeffatamaa fi sakatta'a dookimantii fayyadamuun akka danda'amu addeessa. kanuma bu'uura godhachuun qorannoo kana keessatti odeeffannoo af-gaaffii hawwaasa keessaa funaaname. Sana booda, odeeffannoo argamegadifageenyaan qaaceffamee dhiyaatee jira.

3.4.1 Af-gaaffii

Af gaaffiin meeshaalee odeeffannoon qorannoodhaaf ittiin funaanamu keessaa isa tokko. Malli kunis qorattuun odeeffannoo kennitoota waliin fuulleettiwalarguun odeeffannoo qorannoo ishiif barbaaddu afaaniin gaaffachuun funaannatteedha. Namoonni hundi faaruu qaammee walqixa waan hin beekneef malli odeeffannoon ittiin funaanamu mala

warra kaan irraa filatamaadha. Gama biraan malli kun dandeettii dubbisuu odeef kennitoota waan hin gaafanneef haadholiin dubbisuufi barreessuu hin dandeenye odeeffannoo qorannoo kanaaf ta’u kennuu danda’u. Kanaafuu, malli kun maloota jiran keessaa mala irra caalaa filatamaafi kan odeeffannoon bal’inaan ittiin argamuudha.

Guldsten (1964:104) af-gaaffii ilaalchisee akkasitti ibsa, “Interviewed data may include information on what the informant knows, believes, expects, feels, wants does or has done, or which explains or gives reasons for any proceeding.”

Akka hayyuun kuni ibsetti odeeffannoon af gaaffii irraa argamu odeeffannoo kennaan waan beeku, waan itti amanuu, waan ni ta’a jedhee yaade, waan itti dhaga’amu, waan fedhu, waan amma hojjatu yookiin hojjatee darbeefi waan sababa isaa waliin ibsuu danda’u kan nama biraaf ittiin dabarsuudha. Gaaffileen qorattuun afgaaffii keessatti dhimma itti baate gaaffilee battalaa yemmuu ta’u gosti gaaffitis gaaffii banaadha. Gaaffileen battalaa namoota adda addaaf dhiyaatanis haadhoolii faaruu qaammee beekan, shamarraniifi abbootii waa’ee faaruu qaammee beekaniif gama afgaaffitiin yaada isaanii akka ibsan taasifamanii jiru. Qorattuunis isuma kana bu’uura godhachuun yaada odeef kennitoonni kennan irraatti hundooftee gaaffilee dabalataa gaafattee yaada dabalataa argachuun odeeffannoo funaantee jirti.

3.4.2 Daawwannaa

Daawwannaa qorannoo mata duree “qaaccessa faaruu qaammee aanaa Gimbichuu’ jedhu. Kana keessatti adeemsa daawwannaa kanatti fayyadamee eenyutu maal akka raawwate, yeroo akkamii akka raawwatame maaliif akka raawwatame irratti hubannaa gahaa argachuuf yoomessadhugaa keessatti argamuun ragaan funaanameera. Ragaan kunis kan funaaname gaafa ayyana qaammee Fulbaana 1/1/2008 A.L.I mana saditti daawwannaan taasiisteen odeeffannoo funaannatee jirti. Waa’ee daawwannaa Dastaan (2002:90) yoo ibsu, “Qorataan iddoo qorannicha itti gaggeessu sanatti yeroodhaan argamee qaama qorannicha irratti gaggeessuu sana hordofa.” Kanaaf qorattuunis faaruun qaammee kun akkamitti akka adeemsifamu, dhimmoonni achi keessatti ka’an maal fa’a, maal jedhanii akka faarfatan, hirmaattonni eenyu fa’a akka ta’an adda baafachuun akkasumas faaruu ayyaana qaammee suur sagaleen kaameraan waraabuun walitti erga qabdee booda odeeffannoo argatte xinxaaltee jirti.

3.4.3 Meeshaa Ragaan Ittiin Funaanamu

Qorannoo kan keessatti raga funaanuuf meeshaaleen adda addaa hojii irra oolani jiru. kanneen keessaa meeshaa suur sagalee yoo ta'u meeshaa kanaan haadholiifi shamarran faaruu qaammee beekan bira deemuun suur sagaleen qorattittiin waraabbattee jirti. Odeeffannoo haala kanaan walitti qabame kana barreeffamatti jijjiiruun suuraalee muraasni dhimmoota faaruu kana keessatti muul'atan agarsiisaan waraqaa qorannoo kana keessatti dhiyaatanii jiru.

3.5 Malleen Qaaccessa Ragaawwanii

Malli odeeffannoon ittiin ibsame mala qorannoo akkanafaati. Kunis odeeffannoon argamu laakkoofsaan osoo hin taane jechootaan kan ibsamuudha. Ragaaleen af gaaffiifidaawwannaa irraa argame mala qorannoo ibsaatti fayyadamuun ibsameera. Ragaawwan kunniinis xinxaalamuun kan kaayyoo qorannichaatiin walitti dhufeenya hin qabne battalumatti haquun akkasumas kan wal fakkeenya qaban haala akaakuu isaanitiin qoqqoodamanii jiru.

3.6 Qindaa'ina Qorannichaa

Qorannoon kun boqonnaalee shan of keessaa qaba. Boqonnaalee kunniin hundi isaanituu wanti of jalatti qabaatan hedduutu jira. Haaluma kanaan boqonnaa tokkoffaan; Seensa qorannichaa, Seenduubee qorannichaa, Kaayyoo gooroofi Kaayyoo gooree qorannichaa, Barbaachisummaa qorannichaa, Daangaa qorannichaafi hanqina qorannichaa of keessatti qabata. Boqonnaan Lammaaffaan immoo Sakatta'a barruu mata duree kanaan walitti dhiyaatan yaada hayyoonni adda addaa dhimma kana ilaalchisanii barreessan sakatta'uun bakka itti dhiyaatudha. Boqonnaa Sadaffaan immoo, mala qorannichaa , madda ragaa qorannichaa, irraawwatama qorannichaa, mala iddattoo, meeshaalee funaansa ragaa, mala qaaccessa ragaa kan qabatu yoo ta'u, Boqonnaan afraffaan immoo Qaaccessa ragaa qabatee jira. Boqonnaa kana jalatti ragaaleen tokko tokkoon isaanii qaacefamanii iddoo itti dhiyaatan. Boqonnaa shanaffaa keessatti cuunfaa argannoofi yaboon kan itti ibsamaniidha.

3.7 Muuxannoo Dirree

Qorannoo dirree kana qorataan bakka qorannichi itti adeemsifamu dhaquudhaan qorannoo gaggeessuudha. Odeeffannoowwan qorannoo kanaaf barbaachisan kan walitti qabaman adeemsa adda addaa keessa darbuudhan. Dura qorattuun mataduree filatte eega matadureen mirkana'efi booddee malawwan odeeffannoo ittiin funaanuuf gargaaran filatte sana booda gaafa guyyaa 1/1/2008 mana shamarran itti faarfatan deemuuf murteesite ganda lama yoo deemtu gandoota lamaanitti faaruun kun faarsamaa hin jiru ganda sadaffaa keessatti shamarran muraasni wal gahanii faarfachaa turan shamarran sadi afgaffii gaafannaan waan sardamaniif odeeffannoo gahaa naaf hin kennine.. Ittiaansuun gaafilee afgaafiif ta'an kan odefkenitootaaf ifa ta'an kan odeeffannoon qorannoo kanaaf ta'u irraa argamuu danda'u qopheessite. Kanaan booda namoota mala iddattoo darbaarsaan odeeffannoon irraa argamu bira dhaquun warabbiin sagaleefi suuraan jiraachuun isaa itti himuun afgaafiif eeyyamamoo ta'uu isaanii erga mirkaneeffattee booddee gaffilee tokko tokkoon gaafachuun sagalee isaanillee meeshaa sursagaleetiin waraabbachuun dhuma irratti qaaccesite. Akkasumas mala iddattoo akkayyootiin warri afgaafiif filataman erga fedhiin isaanii mirkana'ee booda haadholii dhimma kana sirritti beekan gaafa guyyaa 4/5/2008 bira deemuun akkasumas eddoo shamarran itti faarfata'an dhaquun dawwachuudhan waraabbiin taasifamee jira. Odeeffannoon bifa kanaan argamees xinxalamuun qacceffame jira. Hojiiwwan dirree kanarratti ragaawwan waraabaman ilaaluun barreeffamatti jijjiiruun walitti qindeesitee jirti.

Boqonnaa Afur: Odeeffannoo Qaaccessuufi Ibsuu

Boqonnaa kana jalatti raawwannaa qarannichaa mala qorannoo garagaraa fayyadamuun funaannamanitu qaaceffamuun hiikkama. Kunis odeeffannoowwan argaman mata duree adda addaatti qoqqooduun erga tartiiba qabatanii booda qorattittiin qaacca'uun hiikni itti laatame xiyyeeffannoon waraqaa kanaas "Qaaccessa faaruu qaammee Aanaa Gimbichuu" kan jedhuudha. Wantoonni achi keessatti hammataman dhimmoota faaruu qaammee keessatti ka'an, yoomessa faaruu qaammee, sababoota faaruun qaammee kun irranfatamaa dhufeef, hirmaattota faaruu qaammee fa'a.

4.1, Dhimmoota Faaruu Qaammee Keessatti Ka'an

Qaammeen maqaa ji'oota waggaa keessaa maqaa ji'a kudha sadaffaa yoo ta'u, maqaan qaammee jedhus kanumarraa dhufe. Qaammeen guyyaa shamarran walgahanii faarfatan.

Shamarran ergaa adda addaa dabarsachuudhaaf faaruu qaammeetitti fayyadamu. Fakkeenyaaf bara haaraa gammachuun simachuu isaanii ibsuuf, kabaja haadholiif qaban ittiin ibsuuf, kabaja abbootii isaanitiif qaban ibsuufi kan kana fakkaatan ibsachuuf faaruu qaammeetitti ni fayyadamu. Afgaaffii odeef kennitootaaf dhiyaateraa akka qorattittiin hubattetti ayyaanni qaammee yeroo barri haaraa seenu guyyaa jalqabaa kan kabajamu ta'ee innis shamarran toora tokko jiran walitti yaa'uun guyyaa jala bultii irraa eegalee (guyyaa qunnii buqqisaa) qunnii buqqifachuun kan isaan akka aadaa naannoo isaanitti uffata haaraa uffachuun walgahanii dhaamsa adda addaa faaruudhaan waliif dabarsaniidha. Shamarran guyyaa ayyaana qaammee kana mana mootitti erga walgahanii booda gara qunnii darbaatti deemu. Jalqaba yoo naannoo sana iddoon itti waaqeffatan jiraate dura achiitti qunnii darbuun jalqabu yookiin immoo yoo ayyaantuun naannoo sana jiraate mana ayyaantichaa deemuun qunnii darbanii waaqni akka nagahaan olchee isaan galchu akkas jechuun akka faaruu qaammee kanaan waaqa isaani kadhatan qorattiittiin odeeffanno walaloo faaruu odeef kennitoota irraa funaanteen hubachuu dandeesse jirti. Dabalataanis ergaa faaruu kanaa akkaa ittii anuuttii qaaccessitee jirti.

4.1.1 Faaruu shamarran waaqa ittiin kadhatan

Shamarran faaruu isaanii keessatti dhimmoota adda addaa akka isaan calaqqisiisan gubbaatti akkuma ibsamuuf yaalametti dhimmoota isaan calaqqisiisan keessaa tokko

waaqa kadhannaadha. fakkeenyaaf suuraan armaan gadii yemmuu irreeffachaa waaqa kadhatan agarsiisa.

Suuraa 1 shamarran yeroo irreeffatan

Yaa sinaara moggaadha (2x)

Nagaan olchii nugaalchii

Yaa ayyaana waggaadha.

Mee sinaara calleechi (2x)

Adbaarii yaa ulfoo too

Mee safuu nuu qajeelchii

Adaamii yaa kurfoo too (2x)

Bobaa kee jala seene

Adbaarii yaa ulfoo too

Faaruu kana keessatti wanti hubatamu guyyaa ayyaana qaammee kana yeroo shamarran waggaatti wal arganii waliin yaada isaanii faaruun ibsatan waan ta'eef olmaa isaanii rabbi akka bareechuuf, akka nagahaan osoo gufuun isaan hin dhahin, osoo hamtuun isaan hin argin wallin olanii akka galaniif faaruu kanatti fayyadamuudhaan waaqa isaanii akka kadhatan hubanna. Iddoo itti dhibaabeffatan deemuun ni irreeffatu. walaloo faaruu olii toora (6) keessatt “bobaa kee jala seenee adbaarii yaa ulfoo” inni jedhu waaqni isaanii akka nagahaan olchee isaan galchuuf situu beeka, ati nutiksi, sitti dheechine ergaa jedhu

ofkeessatti qaba. Walumaagalatti walaloo faaruu kanarraa wanti qorattittiin hubatte shamarran faaruu qaammee kana kan jalqaban rabbi kadhachuudhaan akka ta'eefi dhaamsa adda addaa faaruu kanaan akka dabarsatan hubattee jirti.

Dabalataanis dhimmoonni isaan faaruu kana keessatti dhaamsa ittiin dabarsatan isaan muraasni kanneen tarraa'an kana. Yeroo gara manaa deemanis haadha warraa, abbaa warraa, durbi heerumte yoo jiraatte, loon, baranoon yoo mana jiraatte akkasumas dhimmoota adda addaa kaasuun faarsu. Walumaagalatti faaruun qaammee gosoota faaruu aadaa keessaa isa tokko ta'ee faaruu kanatti fayyadamuun kan dhimmoota adda addaa ittiin dabarsuuf shamarran qofaan faarfamuudha. Warri dhiiraa abaabilee jedhu osoo hin ta'in akkas jedhaniiti faarsu:

Hoo yaa birraa

Birraan bariitee yaa joollee

Jechuun duukaa deemuun kophaa isaanii gareedhaan dhiichisa dheechisu. Shamarran guyyaa hiriyoota dhiiraa isaanitiin walargan akkasumas wadaajii guyyaa itti dhungatan, guyyaa hiriya dhiiraa isaanitiin itti walarganiidha. Shamarran karameellaa uka(bobaa)isaaniitti baataniifi deemu. Yeroo hiriyaan ishee wadaajii dhungate isheenis karameellaa kennitiif. Kanaafuu ayyaanni qaammee ayyaana jaallatamaafi ayyaana hawwiin waggaa waggaa kabajamuudha.

Akka qorattittiin odeef kennitootarraa hubattetti faaruun qaammee shamarran bara haaraa gammachuun simachuu isaanii ittiin ibsachuuf ni fayyadamu.

Akka Muluwarq 14/4/2009 ibsiteetti akkaas jedhaniit faarfatu:

Baallamiin balaliitee (2x)

Birraa yaa sibbisaa koo

Nagumaan nubariitee

Yaa qunnii laga lagaa (2x)

Waggaa malee hin deebituu

Yaa qaammee nagaa nagaa

Kophee yaa qalamiitoo (2x)

Waggaa malee hin deebituu

Qaammee yaa alamiitoo
Qunnii yaa guffureetoo (2x)
Waggaa malee hin deebiituu
Qaammee yaa shurshureetoo

Yeroo qaammee margi adda addaa kan marguufi midhaan yeroo abaaboo itti yaasu waan ta'eef birraa yaa sibbisaa koo yoo jedhan abaaboon adda addaa daraaree yeroo itti urgaa'u akkasumas hawwiifi gammachuudhaan yeroo kana akka eeggatan agarsiisa. Nagumaan nuu barite yoo jedhan immoo ganna yeroo roobni roobufii yeroo dhoqqeen itti bukaa'ee gadi bahuu nama dhorkufi yeroo qaammee dhoqqeenis qooree bacaqii gannaa keessaa gara booqaa birraatti ce'an yeroo shamarran waggaatti si'a tokko walarganii waliin faarsan akkasumas dhaamsa waliif qaban kan ittiin waliif dabarsan yeruuma kana. Gama biraatiin "qunnii yaa guffureetoo waggaa malee hin deebiituu qaammee yaa shurshureetoo" yoo jedhan yeroo qaammee namni hunduu si'aa'uun kan qabu uffata haaraa bitatee kan hin qabne immoo isuma qabu miiccatee, rifeensa isaa sirreeffatee, lafa jala qophii taasisuun qaammeen waggaatti guyyuma tokko qofa kan kabajamuufi kan bara kanaa hawwiifi gammachuun simatanii kan bara dhufuu immoo abdiidhaan akka eeggatan yaa qaammee nagaa nagaa waggaa malee hin deebiituu jedhanii gaggeessu.

Walumaagalatti faaruu kanaan dhaamsi shamarran dabarsatan waggaa haaraa gammachuun simachuu isaanifii qaammeen waggaatti si'a tokko kan dhufu ta'uu ishee akkasumas yeroo birraa kan margi adda addaa margu kanneen akka baallamii, abaaboon yeroo itti daraaru, yeroo qilleensi isaa roobarraa gara bubbeetti jijjiiramuufi urgaa gaarii yeroo qabu akkasumas bara haaraa kana simachuuf lafa jala yeroo qophii adda addaa itti taasisan ta'uu isaat agarsiisa.

4.1.2 Faaruu shamarran kabaja haadha warraaf qaban ittiin ibsan

Shamarran yeroo faaruu qaammee faarsan dhimmoota adda addaa akka kaasan afgaaffii odeef kennitootaaf dhiyaatteraa qorattittiin hubachuu dandeessee jirti. Dhimmoota isaan kaasan keessaa inni tokko haadholiif kabaja qaban ittiin ibsatu. Karaan isaan ittiin ibsanis bareedina isaanii kaasuun, kameettii akka taate, nageenyafii badhaadhina akka haadholiif hawwan ibsuuf faaruu qaammetti fayyadamanii shamarran akka ibsan qabiyyee weedduufi afgaaffii odeef kennitootarraa hubachuun danda'ameera. Kanaaf,

shamarran dhaamsa haadholii isaaniif qaban gama adda addaatiin yeroo biraa carraa akka kanaa argatanii walgahanii yeroo faaruun ergaa dabarfatan waan hin arganneef yeroo ayyaana qaammee kana faaruu qaammeetti fayyadamanii haadholee isaanii akka faarsan jaalala hawwii kabaja isaaniif qaban yeruma kana akka ibsatan hubachuun danda'ameera.

Yaaduma kana kan cimsu faaruu qaammee ergaa shamarran kabaja haadholeef qaban ittiin ibsatan akka itti aanutti qaacceffameera.suuraan armaan gadiis kanuma mul'isa.

Suraa 2 Haadha warraa yoo faarsan

Mujjaa karrarraa saaqii (2x)

Yaa haadha mana kanaa

Alamii tanaan raagi

Baallamii bubbeen shooltee (2x)

Yaa haadha mana kanaa

Ayyoo nagumaan ooltee

Farsoo yaa xalaliitu (2x)

Yaa haadha mana kanaa

Teechee yaa qananiitu

Akkuma faaruu qaammee kanarraa hubachuun danda'ametti, immoo haadholii isaaniif nageenya, badhaadhina, gammachuufi waan gaarii ta'e hunda akka hawwaniif kan mul'isu ta'uu isaa faaruu qaammee odeeffannoo keennan kana irraa qorattittiin hubachuu dandeessee jirti. Akkasumas “alamii tanaan raagi”toora lammaffaa irratti inni jedhu badhaadhina, qananiifi gammachuu akka haadholii isaaniif hawwan argisiisa. Dabalataanis (toora 4) irratti “ayyoo nagumaan ooltee” kan jedhu nageenya isheef hawwuu isaaniit agarsiisa.

Walumaagalatti ergaa faaruu shamarranii kana irraa hubachuun akka danda'ametti shamarran haadholii isaaniif nageenyaafii badhaadhina akka hawwaniif kan agarsiisu akkasumas shamarran haadholii isaaniif kabaja akkamii kennuu akka qaban akkamitti akka jajjabeessan muuxannoo warra isaanii olii irraa warren xixiqqoo ta'an ni fudhatu. Barsiisuu, muuxannoo fudhachuufi dabarsuun akkasumas jajuun immoo faayidaa afoolati. Shamarran faaruu qaammee kanatti gargaaramuun haadholii isaanii yeroo itti jajan ni mul'ata. Yaada kana kan of keessaa qabu faaruu qaammee shamarran irraa argame akka itti aanutti xinxalameera.

Maraa Keechi gaadidhaa (2x)

Yaa haadha mana kanaa

Gaadaa Keechi baksaadhaa

Kusaayee yaa kusaayee (2x)

Yaa haadha mana kanaa

Fooliin kee nutti urgaayee

Yaa mudaayii tigriidhaa (2x)

Haadha eenyuut wallaalte

Ilkaan tumaa birriidhaa

Mormi foo'aa jibriidha (2x)

Akka faaruu kana irraa hubachuun danda'amutti haati manaa waan gaarii akka hin dhabne yeroo keessummaanillee itti dhufe waan gaariin simachuu akka dandeessufi baksaan dhadhaa mi'eessituun adda addaa itti godhamee baqee kuufamee taa'e yoo ta'u inni kun immoo haati tun kameettii ta'uu isheet ibsa. “Gaadaan Keechi baksaadha” yeroo

jedhu harka toleettii kan keessummaan itti dhufuuyyuu kan hin qaanofne ta'uu isheet mul'isa. Ofii ishee illee qulqullina ishee kan eeggattu ta'uu isaat mul'isa.

kana malee malleen dubbii keessa ukukkubeetti gargaaramuun yaada isaanii ibsataniiru. toora(6) irratti “morma foo'aa jirbii” jechuun bareedina ishee mormi ishee qal'aa bareedaa ta'uu isaa ibsuuf mala dubbii kanatti akka tajaajilaman qorattittiin faaruu kanarraa hubattee jirti.

Fo'aa jirbii yoo jedhu kan sirriitti qajeelee tole yeroo jirbii fo'an qajeeleeti toora tokko qabee deema malee hinjajallatu mormi ishees sirritti kan miidhagu ta'uu isaa ibsuuf mala dubbii keessaa ukukkubeetti fayyadaman fo'aa jirbii bay'ee qal'aadha. Malli dubbii kun immoo wanta tokko garmalee gadbuusuun yookiin olkaasuun wanta tokko bifa ittiin ibsinuudha. Asirratti yoo ilaallu bareedina morma ishee sirritti ibsuuf jirbiin fakkeessamee ibsame miidhaga ishee gurraguuddisuun yookiin garmalee olkaasuun dhiyeessan.

Walumaagalatti dhaamsi faaruu kanaa shamarran haadholiin isaanii akka hojiilee adda addaatiin dararaman ni beeku. mana tokko hogganuu keessattis iddoon haati qabdu guddaa akka ta'e ni beeku. kana hunda ofitti fudhachuudhaan qulqullina ishee eegdee mana ishee seeraan hoggantee akka jiraattufii kan kana fakkaatan hunda ittiin jajuuf akkasumas jajjabeessuuf faaruu kanatti akka fayyadaman ergaa faaruu kanarraa hubachuun danda'ameera. Akkasumas shamarran haadholii isaanitiif waan gaarii akka hawwaniif akkuma faaruu olii irratti hubannetti badhaadhinaafi gammachuu, nageenya ittiin dhaamuuf faaruu kanatti fayyadamu. Faaruun qaammee kun dhimmoonni inni dabarsu keessaa shamarran kabaja haadholiif qaban ittiin ibsachuuf akka ta'e faaruu shamarranirraa funaaname qorattittiin qaaccessuun akkasumas odeef kennitoonni afgaaffii dhiyaateef irratti hundaa'uun yaada kennanirratti qorattittiin faaruun qaammee bifa kamiin shamarran kabaja haadholiif qaban ibsuuf akka itti tajaajilaman qaaccessitee jirti.

4.1.3 Kabaja abbaa warraaf qaban ibsuuf yoo faarsan

Shamarran faaruu qaammee keessatti ergaa garagaraa akka itti dabarfatan odeef kennitoota irraa afgaaffii taasisteen qorattittiin hubachuu dandeessee jirti. kana jalatti shamarran kabaja abbaan warraa yookiin abbaan qe'ee qabu akkaataa faaruwwan qaammee mata duree kana jalatti funaaname qorattittiin akka itti aanutti qaaccessitee jirti.

Karaan ceekaa qileedha(2x)
Isinii yaa abbaa koo
warri kaabbaan cileedha
Kaabin jigdee kaabbadhu(2x)
Ijaara abbaa biyyaa
Irraa siqii daawwadhu
Yaa hororaa boqqolloo(2x)
Enyutuu sii ijaaree
Addarasha qorqoorroo

Shamarran faaruu qaammee kana faarsan yeroo ayyaana qaammee yaata’u malee dhimmoota guyyaa guyyaan argan, wanta keessa isaanitti dhagahame, kabaja, gadda, gammachuu, jajuu, jajjabeessuu kan kana fakkaatan ibsachuuf carraan isaan qaban yeroo ayyaana qaammee kana malee yeroo biraawalgahanii faaruu kanaan ergaa itti dabarsatan hin jiru. Shamarran faaruu kana faarsaa yeroo dabareedhaan mana mana irra deeman qunnii harkatti qabachuun bagaittiin isin gahe jechuun qunnii kennaniifi abbaa warraaf kabaja qaban ibsachuuf akka faarsan walaloo odeef kennitootarraa fudhatame kanarraa qorattittiin hubachuu dandeessee jirti.

Faaruu kanarraa akka danda’amutti abbaan warraa kabaja akka qabu uffatuma inni uffaturraa yoo kaane yeroo durii uffanni kabajaaf uffatamu uffata “kaabbaa”jedhamuufi uffanni kunis nama hundaan akka hin uffatamne abbaa qe’ee yookiin abbaa warraa namni ta’e tokko kabaja isaa yookiin nama guddaa ta’uu isaa mul’isuuf uffata kana akka uffatu ni agarsiisa. Gama biraatiin” kaabiin jigdee kaabbadhuu” inni jedhu abbaan warraa qe’ee isaa miidhagsuu keessatti gahee guddaa akka qabu qe’ee isaafis kabaja akka qabu ni muli’sa. Shamarran faaruu qaammeen abbaa warraaf kabaja qaban karaalee adda addaatiin ibsu. Raga odeef kennitootarraa hubachuun akka danda’ametti abbaan warraa ulfina qe’ee isaa akka ta’eefii kabajni kennamuufii akka qabu shamrran faaruu isaanitiin akka mul’isan hubachuu dandeessee jirti. Haaluma walfakkaatuun faaruu ergaa kabaja abbaa warraaf qaban ittiin ibsan bifuma kanaan kan faarsan akka jiru faaruu qaammee armaan gadiitti dhiyaate kanarraa hubachuun danda’ameera.

Muraa yaa muraa foonii(2x)
Gaaratti yaasii tiksii
Tolaa yaa abbaa loonii
Yaa ulee dagla kaattuu(2x)
Burreen sharareet dheedaa
Cinaa gali yaa gaadduu
Mucaan mucaa kabalee(2x)
Annoleen warraa kunoo
Galee mana safaree

Faaruu kanarraa wanti hubannu shamarran kun abbaa warraa kanaaf wanta isaan hawwan qabeenyaan kan badhaadhe ta'uu isaafii abbaa loonii ta'uu isaa akkasumas faaruu qaammee kana keessatti ergaa miidhagina qabu dabarsuuf dubbii qolaatti akka dhimma bahan qorattittiin hubatee jirti. Kunis faaruu kana keessatti dubbiin qolaa itti fayyadaman nameessadha.toora sadaffaa keessatti inni “yaa ulee dalga kaattu”jedhu. Uleedhaaf amala namaa kennuun akka namaatti dubbisaa jiru. Akka fayyadama dubbii qolaa kanatti ulee yoo darban dalga gorti malee karaa sirrii irra nuuf hin deemtu. Loon kun baay'ee waan ta'aniif faffaca'anii akka itti toletti yaadheedan karaa jalaa deemaafii isa jedhu ibsuuf akkasumas inaaffadhaan loon kana hin ilaalinaa ergaa jedhu dabarsuuf mala dubbii kanatti fayyadameera. Walumaagalatti shamarran kabaja abbaa warraaf qaban ibsuuf akkasumas jajjabeessuuf, jajuuf faaruu qaammee kanatti akka dhimma bahan hubachuun danda'ameera.

4.1.4 Faaruu shamarranii qaadhimaatiittiin faarsuuf

Shamarran faaruu qaammee keessatti dhaamsa adda addaa akka keessatti dabarsatan odeef kennitoota waliin afgaaffii taasifamerra qorattittiin hubachuu dandeessee jirti. Shamarran heerumuuf qaadhimaman akkaataa faaruu qaammee mata duree kana jalatti funaaname qorqtittiin akka itti aanutti kan funaaname qaaccessitee jirti.

Quncee quncisuun maali (2x)
Erga ofii hin taane
Durba guddisuun maali
Qamalee hin duchisiini (2x)
Kenni yaa abbaa durbaa
Qaadhimaati teechisini

Shamarran faaruu qaammee kana kan faarsan yeroo ayyaana qaammee qofa. Shamarran yeroo faaruu kana faarsan qaadhimaadhaaf dhaamsa qaban akka dabarsaniif walaloo weedduu odeef kennitoota irraa fudhatame kana irraa qorattittiin hubachuu dandeessee jirti. Faaruu kana irraa hubachuun akka danda'amutti shamarran hiriya isaani heerumuuf qaadhimamte yookiin qaadhimaman taate isaan irraa adda bahuuf taati waan taateef akkas jedhaniit faaruu kanaan dhaamsa dhaamuuf"Quncee quncisuun maali" "Erga kan ormaa taate durba guddisuun maali".

Faaruu kana irraa hubachuun akka danda'amutti shamarran hiriya isaani gaa'elaaf geessee qaadhimamteef dhaamsa dabarsuufif faaruu qaammee kanatti fayyadamuun yeroo isheen isaan irraa adda baatu gadduu isaani ni ibsu. Shamarreen takka yoo heerumtee bultii horatte ayyaana qaammee kana irratti akka hin hirmaannefi ayyaana qaammee irratti kan qooda fudhattu shamarran hin heerumin akka ta'an odeef kennitoota irraa hubachuun danda'ameera. Ammas walaloo faaruu odeeffannoo kennitoota irraa hubachuun akka danda'ametti, hiriya teenya nurraa gargar bahuu keetiif ni gaddina. Fira irraa baatee gara alagaatti nujalaa makamte .durbi kanuma ormaati yaada jedhu of keessatti qabata.

Kanamalees, akkaatuma faaruu olitti dhiyaate irraa hubachuun danda'amettis,durbi takka kaadhimamtee waggaa lamaa sadii hin qabne yoo turte rakkoon adda addaa ishee muudachuu akka danda'u afgaaffiif deebii ibsa odeef kennitoota irraa qorattittiin hubachuu dandeessee jirti. Walumaagalatti, akkuma faaruu mata duree kana jalatti laalle irraa qorattittiin akka hubachuu dandeessetti shamarran hiriyaan isaani qaadhimamtee yoo heerumuudhaaf taatu dhaamsa adda addaa faaruu qaammee kanatti fayyadamanii akka ibsaafii turan hubachuu dandeessee jirti. Haaluma kanaan faaruu qaadhima ittiin faarsan kanneen biros bifuma kanaan kan faarsan akka jiru faaruu qaammee armaan gaditti dhiyaate kana irraa hubachuun danda'amee jira.

Qamalee hin duchisinii (2x)

Dafii fidi yaa caalaa

qaadhima hin tursiisinii(2x)

Faaruu kun akkuma isa jalqabaa shamarreen takka qaadhimamtee turuu akka hin qabne

gurbaa isa fuudhuuf kadhateef yookiin qaadhimateef dhaamsa dhaamsafii jiran. Faaruun shamarranii jiruufii jireenya shamarranii keessatti iddoo guddaa qaba. Akka odeeffannoo afgaaffii shamarranii fii haadholii irraa argametti shamarreen takka akka aadaa hawaasa oromoo shawaa bahaa aanaa Gimbichuutti umuriin ishee gaa'elaaf erga geessee ni qaadhimamti. Erga qaadhimamtee booda waggaa lamaa sadii hin tursiisan yoo tursiisan tokkoffaa jalaa butuu danda'u; lammaffaa ofuma ishiitifillee dhiira biraa jaalattee waliin deemuu dandeesi; yeroo kana warri ishee nu abaarsiste akkasuas safuu cabsite waan jedhaniif qaadhimaa hin tursiisan.shamarranis haaluma olitti ibsametti faaruu qaammee kanatti fayyadamuun hiriya isaaniif akka dhaamsa dhaamaniif faaruun kun nama hubachiisa.

4.1.5 Faaruu baranoof faarsan

Shamarran faaruu qaammeetti fayyadamuun dhaamsa adda addaa waliif dabarsu. fakkeenyaaf hiriya isaanii heerumtee isaan irraa gargar baate akka isheen bultii isheetiin cimtee jireenya gaarii jiraatu akkasumas akka isheen obsa qabaattee nama waliin jiraattu faaruu kanaan ni dhaamuf.fakkeenyaaf suurraan armaan gadii yommuu hiriya isaanii baranoo taate faarsan agarsiisa.

Suura 3 barannoo yoo faarsan

Itittuu dubbaa keessaa (2x)
Qalloo barbaadeen dhabee
Sirbituu durba keessaa
Lootiin lootii gurraatii (2x)
Barreengaddaa yoo kanaa
Qalloon mootii durbaatii
Naxalaan bilbil jeette (2x)
Erguma qalloon deemte
Qa'een circir jeette
Allaattiin biyyee hin haatuu
Guchiin maa biyyee haati (2x)
Aggitiin biyyaa haa baatuu
Qalloon maaf biyyaa baati

Shamarran hiriyaan isaanii isaan biraa deemuu isheetiif gadda isaanii muul'isuuf faaruu qaammeetti akka fayyaadaman faaruu olii kana irraa hubachuun danda'amee jira. bara darbe akka isaan waliin turteefii bara kana akka irraa gargar baate akkasumas bara darbe mootii yookiin adda dursituu shamarranii taatee akka hirmaachaa turte bara kana immoo erga isheen heerumtee qe'een illee ho'uu akka didde dabalataanis isheen heerumuu isheen adda bahuu isheetti akka gaddan akkas jedhaniiti faarsu "shaggituun biyyaa hin baatu; maaf biyyaa baati"yaanni jedhu ergaa hiriyaan isaanii maaliif nurraa gargar baati nuti akka isheen nufaana taatu barbaanna ergaa jedhu akka of keessatti qabu qorattittiin hubattee jirti. dabalataan shamarran faaruu qaammee kanatti fayyadamuun yeroo baranoof ergaa dabarsan ni mul'ata.

Gumeen eessaa qilliistii (2x)
Barbaadeen si dhabee
Fooliin eessaa sabbisti
Xunjitii yaa xunjiitii (2x)
Bakka hiriyeen baate
Bishaanaan sii waraaba
Yaa ayyoo mee buyyiitii
Adaamii korii murii(2x)
Ergaa dhaqxee yaa qallo
Achittuu horii bulii(2x)

faaruu kana irraa akka hubachuun danda'amutti shamarree baranoo taate takkaaf shamarran gaafa guyyaa ayyaana qaammee haadha ishii illee akka jajjabeessan hubatameera.nuti hiriyoonna ishee akka isheetti bakka ishee buunee hojjii isheen siif hojjattu siif hojjanna jedhu.fakkeenyaaf faaruu toora 3 irratti “bishaanaan sii waraaba haadha too mee buyyiitii” inni jedhu yaaduma kana akka ibsu ergaa faaruu qaammee kana irraa hubachuun danda'ameera.dabalataan dhaamsi shamarraan erga isheen isaan irraa gargar bahuu amananii booda hawwii isheef qaban kallattiin ishee bira dhaqanii himuurra faaruu qaammee keessatti ibsatu.kanas akka faaruu dhiyaate irraa hubannitti” adaamii korii murii erga dhaqxee yaa qalloo achittuu horii bulii”jechuun shamarran hawwii gaarii isheef qaban faaruu qaammee kana keessatti ibsatu.kanarraa hubachuun kan danda'amu; erga heerumtee bultiin ishii kan ho'e; kan qabeenya itti horattu; kan daa'ima itti horattu; kan gammachuu akka ta'uuf faaruu kanatti fayyadamanii akka ibsaniif faaruu funaannatteefi afgaaffii qorattittiin odeef kennitoota waliin taasiste irraa hubachuu dandeessee jirti.

Walumaagalatti shamarreen faaruu qaammee kanatti gargaaramuun dhaamsa garaagaraa akka dabarsatan dabalataanis dhaamsa kana dhaamuuf kallatiin ishee arguun rakkisaa waan itti ta'uu danda'uuf guyyaa ayyaana qaammee kana wa larganii mana maatii isheetti dhaamsa akka dhaamaniif qorattittiin hubachuu dandeessee jirti.

Shamarran hiriya isaanitiif wanti gaariin akka ishii qunnamu; rakkina ishee muudate tooftaan akka jalaabaatu; manni isheen dhaqxu yookiin maatiin isheen itti makamtu alagaa waan ta'eef akka mana haadha ishee ta'uufi dhiisuu danda'a kanaaf fakkaattee buluu akka qabdu; obsa qabaachuu akka qabduufi kan kana fakkaatan hiriyoona isaanii faaruu keessatti akka ibsan walaloo faaruu odeef kennitoota irraa funaaname akka itti aanutti qorattittiin qaaccessitee jirti.Suuraan armaan gadiis yemmuu hiriya isaanii faarsan kan agarssiisu.

Suraa 4 Hiriya isaanii yoo gorsan

Masoobiin quphantuudha

Quphanteeti diinqa techii (2x)

Haati ormaa dubbatuudha

dubbateet nama geechi (2x)

Midhaan irboo dirbaaba

Soritii gaayyoo jedhi (2x)

Haati ormaa dubbatuudha

dubbatteet nama geechi (2x)

Sobiiti ayyoo jedhii (2x)

Akka faaruu kana irraa hubachuun danda'amutti shamarreen takka heerumtee yemmuu maatii haaratti makamtutti maatiin isheen itti makamte sun amala adda addaa qabaachuu akka danda'uufi amala isaanii kana dandeechee obsaan akka isaan fakkaatee jiraachuu qabdu dhaamuuf. faaruu walaloo sarara sadii irratti” Haati ormaa dubbatuudha dubbatteet nama geessi” inni jedhu maatiin isheen itti makamte kun amala gaarii hin taane qabaachuu danda’u waan ta’eef of eeggannoon waliin jiraachuu akka qabdu, akkasumas manni isheen dhaqxe akka mana haadha isheetti akka itti hin tolle akka feetetti dubbattee taphachuuf haalli mijataan akka hin jiraanne wanti isheen gaaridha jettee dubbattellee gara hammeenyatti fudhatamuu akka danda'uufi kan itti makamte alagaadha waan ta’eef

keessattuu haati gurbaa isheen itti heerumtee akka ilmoo isheetti akka ishee hin ilaalle qormaanni adda addaa ishee qunnamuu akka danda’u hiriyoonna ishee kun akka isheen rakkoolee ishee muudatan kana gamanumaa akka beektu isheef dhaamuuf faaruu qaammee kanatti fayyadamanii dhaamsa akka dabarsaniif qorqittitiin odeeffannoo argatte irraa hubachuu dandeessee jirti.

Rakkoolee ishee muudatan kana erga itti dhaamanii booda rakkoolee kana jalaa akkamiin akka jalaa baatee jireenyaa qajeelafii gammachuun guutame akkamitti yookiin amala akkamiin yoo qabatte akka jiraachuu dandeessu dhaamsa malleen dubbiitti gargaaramuun yaada isaanii akka dabarsatan hubachuun danda’ameera. Fakkeenyaaf walaloo faaruu toora (5) irratti “sobiitii ayyoo jedhii haati ormaa ormumaa” inni jedhu dubbii qolaa keessaa habalakatti ykn.saaduutti fayyadamuun bifa yaada faallaan ergaa dabarsatanitti dhaamsa isaanii hiriya isaanitiif dabarsatanii jiru. Ergaan faaruu kanaa haati ormaa akka haadha isheetti akka isheef hin yaanne beektee sobdee akka isheen sossobattu haadha too jechuudhaan yookiin fakkaatee buluu akka qabdu dhaamuuf.dabalataanis akka haadha isheetti kan garaa ishee fuulletti itti himattee rakkina ishiillee mari’atteenii furmaata akka ishiif hin kennine osuma beektuu sobdee ayyoo jechuun akka waliin jiraattu shamarran mala dubbii kanatti fayyadamuun akka ibsan qorattittiin hubachuu dandeessee jirti.Dabalataanis malli dubbii isaan fayyadaman nameessa amala namaa wantoota nama hintaaneef kennuun dhaamsa isaanii ifa taasisuuf kan ittifayyadaman “masobiin quphantuudha quphanteet diinqa teeche”masoobiif amala namaa keenaniifii hadha manaatiin walfakkeessanii dhiyeessan.Mufattee ta’uu ishee mul’isuudhaaf itti fayyadamaau isaanii qoratittiin hubattee jirti.

Walumaagalatti shamarran faaruu qaammee kanatti fayyadamuun hiriya isaanii bultii godhatteef yookiin heerumteef jiruufi jireenya ishee keessatti rakkooleen adda addaa ishee muudachuu akka danda’an dhaamufiin akkasumas rakkoolee kanniin akkamiin injifattee jireenya milkaa’aa jiraachuu akka dandeessu faaruu kanatti gargaaramanii akka dhaamsa dabarsaniif yaada odeef kennitootarraa funaanameefi walaloo faaruu qaammee funaanamerraa qorattittiin hubachuu dandeessee jirti.

4.1.6 Faaruu qaammee shamarran loon ittiin faarsan

Shamarran akkuma dhimmoota adda addaa kaasuun faaruu qaammeetti gargaaramuun dhaamsa dabarsataa akka turan afgaaffii odeef kennitootaaf taasisamerraa hubachuun danda'ameera. dhimmoota isaan kaasan keessaa tokko loon ittiin faarsuuf faaruu qaammee kanatti ni gargaaramu. faaruun qaammee armaan gaditti dhiyaate yaaduma kana ibsa.

Suuraa 5 yoo loon faarsan

Ayeetu yaa garoo burreen ayeetuu roobee
Ayeetuu yaa garoo yaa ilmayyoo harree
Ayyeetu yaa garoo achi gadi kaattee
Ayeetu yaa garoo saardoo buqqifattee
Ayyeetu yaa garoo waa dubra hamate
Ayeetu yaa garoo dacheen hurgufattee
Ayeetu yaa garoo burreen ayeetu roobee
Ayeetu yaa garoo manni kuni duubni
Ayeetu yaa garoo duubni isaa waatidha

Ayeetu yaa garoo Keessi isaa maatiidha
Ayeetu yaa garoo maatii kana keessa
Ayeetu yaa garoo eenyutu mootiidha
Ayeetu yaa garoo Tolaatu mootidha
Ayeetu yaa garoo mootii kanatti aansee
Ayeetu yaa garoo ilmi yaa dhalatu
Ayeetu yaa garoo firri yaa dhungatu
Ayeetu yaa garoo diinaan yaa falmatu
Ayeetu yaa garoo burreen ayeetuu roobee

Akka faaruun armaan olii kun agarsiisutti shamarran loon horanii akka aannan sirritti mirgisiisaniif hawwii qaban ittin ibsataan toora (6-7) irratti “manni kuni duubni duubni isaa waatiidha” kan jedhu loon kun horanii akka isaan qe’ee keessa burraaqan akkasumas maatiin illee dagaagee akka itti tolee jereenya gaarii jiraatu; akkuma loon horan sana maatinis akka horu hawwii qaban ibsachuuf akka shamarran faaruu qaammee kanatti fayyadamuun dhaamsa dabarsatan; faaruufi afgaaffii taasifamerraa hubachuun danda’ameera.

Kanamalees faaruu qaammee kana keessatti malleen dubbiitti gargaaramuun yaada isaanii akka dabarsatan hubachuun ni danda’ama. Fakkeenyaaf shamarreen faaruu kana keessatti loon kun aannan akka gaaritti mirgisuu isaanii mul’isuuf roobaan walfakkeessuun gurra guddisuun ergaa isaanii yoo dabarfatan hubachuun ni danda’ama.gosti mala dubbii faaruu kana keessatti fayyadamanis ukukkubee yoo ta’u innis kan mul’isu loon kun aannan sirritti bahuu isaanii mul’isuuf itti gargaaraman.hanga fe’eeyyuu yoo aannan qabaatan akka roobatti roobuu hin danda’an garuu immoo gurra guddisanii dhiyeessuuf mala dubbii kanatti gargaaramanii jiru.

Walumaagalatti shamarran kabaja looniif akkasumas hormaata maatiitiif qaban mul’isuuf; akkasumas iddoo maatiin jirutti loon akka hin dhabamne loon kun immoo akka isaan horaniif hawwii qaban faaruu qaammetiin akka ibsatan faaruu qaammee olitti dhiyaate kanaaf afgaaffii odeef kennitoota waliin taasifamerraa qorattittiin hubachuu dandeessee jirti.

4.2 Hirmaattota faaruu qaammee

Akka qorattittiin odeef kennitoota Birrii Bulbulaafi Asaffaa Baqqalaa irra 8/3/2009 odeeffannoo argattetti guyyaa ayyaanni qaammee kabajamu shamarran toora tokko jiran mana mootittiitti walgahu.mootiin shamarree guyyaa sana faaruu qaammee kan baastuuf guyyaa saniif isheedhaan hogganamu.guyyaa qunnii buqqisaatii eegalee mana isheetti shamarran toora tokko jiran walgahanii qunnii darbuu eegalu.shamarran qofa malee dubartiin heerumte faaruu qaammee kana keessatti hin hirmaattu. Dargaggoonnis waliin hirmaatu.dargaggoonni abaabilee jedhu osoo hin taane warri shamarranii ni yaamu qunnii darbu manaa manatti deeman duuba isaanii dhiichisa dhiichisaa deemu. Shamarreen wadaajii isaa taate illee guyyaa qaammee kana bilisaan argata. Isheenis yemmuu manaa baatu uka ishee keessatti karameellaa baattefii deemuun erga inni wadaajii qabee booda ni kennitiif.gaheen dargaggootaa qunnii qabatanii akka shamarraniitti darbuu osoo hin taane dhiichisaan bara haaraa gammachuun simachuu isaanii ganni darbee abaaboo birraatti nagahaan bahuu isaanii akkas jedhanii dheechisu;

Hoyaa birraa

Birraan bari'e yaa ijoolle jedhu.

Walumaagalatti hirmaattonni faaruu qaammee shamarraniifi dargaggeeyyii ta'anis ga'een isaan faaruu qaammee kana keessatti qaban gargar ta'uu isaa afgaaffii odeef kennitoota irraa qorattittiin hubachuu dandeessee jirti.

4.3. Yoomessa faaruu qaammee

Akka Gobazee Naadoo 15/5/2009 irraa odeeffannoo argadhetti;faaruun qaammee kun kan faarfamu guyyaa ayyaana qaammee waan ta'eef ayyaanni qaammee immoo guyyaafi ji'a itti kabajamu qaba. Innis ji'a fulbaanaa keessa yoo ta'u guyyaan itti kabajamus jiini hagayyaa guyyaan soddomni eega lakkamee booddee guyyaan shan dabalataan shanan qaammee jedhamtee lakkaawamtu shanan tun erga lakkawamtee dhumtee booda Fulbaana1 (tokko) ji'a tokkoffaa akka lakkoofsa Itoophiyaatti ayyaanni qaammee ni kabajama. Guyyaa kana faaruun qaammee kan dhiyaatu yoomessi faaruu qaammee Fulbaana jalqabaa akka ta'e odeeffannoon odeef kennitoota irraa argame irraa hubachuun danda'ameera.

Walumaagalatti yoomessi faaruu qaammee jiini Hagayyi dhumee gaafa guyyaa tokkoo Fulbaana keessa shamarran walgahanii uffata haaraa uffachuun qunnii qabatanii akka faarfatan odeeffannoo kennamerraa qorattuun hubatee jirti.

4.4. Sadarkaa sirni kabaja faaruu qaammee amma irra jiru

Afoolli ummata Oromoo haala jiruufi jireenya, dudhaafi aadaa ummatichaa kan ibsuudha. Afoolli hawaasa tokkoo yoo bade ilaalchifii falaasamni hawaasichi addunyaa kanaaf qabu dhokate jechuun ni danda'ama. Gama afaanitiinis jechawwaniifi moggaasni garagaraa afoolicha waliin uumaman hafuun guddina afaanii irratti dhiibbaa mataa isaa akka qabuu beekkamaadha.

Faaruu gosa afoolaa keessaa bifa afwalaloon kan dhiyyatu ta'ee miira keenya ittiin ibsachuuf nugargaara. Gosoota faaruu keessaa faaruun qaammee tokko yoo ta'u faaruun kunis kan shamarran qofaan waggatti si'a tokko guyyaa ayyaana qaammee faarfamu shamarran faaruu kanatti fayyadamuun dhaamsa adda addaa dabarsachaa turan. Haata'umalee akka Warqituu Nagaashuu 15/6/09 irraa qorattuun odeeffannoo akka argatetti faaruun qaammee dur sirritti kan farfatamaa tureefi shamarreen hundi isaanii kan irratti hirmaatan yoo ta'u; shamarree taatee guyyaa ayyaana qaammee yoo mana oolte akka safuu cabsiteetti lakkaa'u, maqaa badaa isheef kennu, ilaalchi isheef qabanillee gadbu'adha. Maatiin isheellee walumaan arrabsamu" intalitti abbaa ebaluu nadhoomte (osoo bultii hin godhatiin manatti deesse)" jedhuun waan ta'eef maatinillee yeroo durii yoo mana oolan niloluun. Garuu yeroo ammaa shamarran xixiqoo qofaan eddo tokko tokkotti qofa faarfamaa akka jiru ibsitee jirti. Walumaagalatti haala faaruun qaammee yeroo ammaa kana irra jiru odeef kennitoota irraa hubachuun danda'ametti shamarran yeroo ammaa baay'inaan faaruu qaammee kana sababa adda addaan dhiisaa (dagachaa) akka dhufan hubachuu dandeessee jirti.

4.5. Sababoota faaruun qaammee dagatamaa dhufeef

Sababoonni faaruun qaammee akka irraanfatamaa deemuu taasisan keessaa kanneen odeef kennitoonni Warqituu Nagaashuu, Abarruu Asanuufi Tigist Dachuu tarreessan keessaa shamarran yeroo ammaa gara mana baruumsaa erga seenanii booddee ammayyummaan walqabatee jijjiirama agarsiisaa waan dhufaniif meeshallee

walqunnamtii adda addaatiin fakkeenyaaf bilbilatti fayyadamuudhan,xalayaa waliif barreessuudhaan akka isaan walqunnamanii ergaa waliif dabarsan akka sababa tokkootti kaasu. Yeroo durii shamarreen takka hiriya ishee kan dhiiraas yaata'uu kan shamarranii kan sirritti walargitee yaada ishee ibsituuf gaafa ayyaana qaammee kana. Amma garuu yeroo barbaadan bilbilaan yookiin xalayaan dhaamsa waliif dhaamu. Kanaaf shamarran akka yeroo duraanitti ayyaana qaammee kana si'aayinaan akka isaan hin dheegne yoo dhufellee akka isaan bal'inaan hirmaachuu dhiisan ibsitee jirti.Isuma kanaan walqabatee shamarran yeroo ammaa dursa aadaa isaanitiif kennuu dhiisanii sirboota ammayyaatiin liqimsamuun isaniitis akka sababa tokktti yaada odeefkenitoota irraa qorattittiin hubatee jirti.Inni biroo immoo yeeroo isaanii ' facebook' irratti waan dabarsaniif waa'ee aadaa isaanii dagachaa akka dhufan odeef kenitoonni yaada kennan irraa hubachuu dandessee jirti.

Gama biraatiin ammoo babal'achuu amantiitiin walqabatee qorattittiin akka odeffannoo odeef kennitootarra argatterraa hubattetti yeroo ammaa shamarraniifi dargaggoonni amantaalee adda addaatiin liqimsamuun faaruu amantaatiif malee faaruwwan biroof xiyyeeffannaa akka kennaa hinjirre yaada isaanii irraa qorattittiin hubatee jirti.

Boqonnaa Shan:Guduunfaa, Argannoofi Yaboo

5.1. Guduunfaa

Afoolli gochaaleen dhaloota darbee kan ittiin hubatamanni ibsituu aadaati.Kunis kan mul'isu afoola beekuun aadaa beekuu akka ta'e hubachisa.Wantoonni afoolli of keessatti hammatu kanneen akka raagoowwan(oral narrative) oduu durii, afseenaafi k.k.f.Inni biro afwalaloo yoo ta'u(oral poetry) walaloo, geerarsa, faaruwwan adda addaafi k.k.f afwalaloo jalatti hammatamu.Inni itti aanu unka gaggabaaboo(Witicism) jalatti warra ramadaman marmaksaa fi hibboo dha.Faaruun qaammee damee afoolaa bifa afwalalootiin dhiyaatu ta'ee kan qalbii namaa hawwachaa ergaa dabarsuu dha. Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa faaru qaammee aanaa Gimnichuu funaanun ergaa isaanii qaccessuu dha.

Boqonnaa lammaffaa keessatti yaadrimeewwan afoolaan wal qabataniifi sakatta'a barruu aantee gaggeeffamee jira.Kunis yaadonni hiikaa afoolatiifi faaruun walitti dhufeenya qaban yoo ilaalaman sakata'a barruu aantee keessatti qorannoowwan duraan hojjetaman kan mataduree kanaan hidhata qaban ilaaluuf yaalamee jira.Malli iddattoofi meeshaaleen funaansa ragaalee boqonnaa sadi keessatti qinda'ee jira.Qorannoo kana galmaan gahuuf meeshaaleen funaansa ragalee adda addaa hojiirra oolani jiru.Isaniis afgaaffiifi dawwannaan taasifameera .Haalli ragaan ittiin qaaceffame immoo boqonnaa afur keessatti dhiyaatee jira.As keessatti dhimmoonni faaru qaammee keessatti ka'an maalfaa akka ta'an adda bahnii jiru.Yoomessi faaru qaammeefi yeroo ammaa faaruun qaammee kun sadarkaa maaliirra akka jiru ibsamee jira.

5.2. Argannoo

Qorannoo kana irraa qoratittiin argannoowwan kanneen argattee jirti.

- Faaruun qaammee afoola hawaasni Oromoo naannoo Gimbichuutti tajajilamaa asgahe keessaa tokko faaruun qaammeeti.Kunis akka hawaasa aanichaatti kan faarfamu yeroo murta'e keessatti yoo ta'u innis yeroo ayyaana qaammee jiini Hagayyaa dhume shanan qaammee guyyaan shan erga lakkawamee boodde gaafa Fulbaana tokkoo ji'a tokkoffatti ayyaanni qaammee ni kabajama guyyuma kana shamarran toora tokko jiran walgahanii faarfatu.

Haata'umalee afoolaaf xiyyeeffannaan kennamee gamaa afoolaaf ogbarruurrat hojjetamaa eddoo jirutti afoola faaruu qaammee kana shamarran yeroo ammaa yeroo ayyaana qaammee akka duritti faarfachaa akka hin jirre qoratittiin raga argaterraa hubatee jirti.

- Dagatamaa deemuu faaruu qaameef akka sababaatti raga odefkennitoota irraa argamerraa akka hubattetti shamarran faaruu amantaaf malee faaruu biroof xiyyeeffannaa akka hinkennine inni biro ammayyummaan wal qabatee shamarran meeshaalee ittiin hiriyyoota isaanii faana walqunnaman bilbilaa,xalayaa fayyadamuun hiriyyoota isaaniif dhaamsa dabarsuu danda'u.Dabalataanis itti fayyadama teeknoloojii haaraa kanaan walqabatee shamarran yeroo ammaa aadaa isanitiif dursa kennuu dhiisanii yeroo isaanii facebook irratti dabarsu.Kanarraa kan ka'e afoolli faaruu qaammee iraanfatamaa dhufuu isaa hubatee jirti.Afoolli faaruu qaammee shamarraniin faarsamuun hafe jechuun afoolichi akka irranfatamaa deemu achumaanis akka baduu danda'u hubatee jirti.
- Faaruun qaammee shamarran ergaa adda addaa kan ittiin dabarsatan ta'uu isaa fakkeenyaaf,gorsa,jajuufi galateeffachuuf kan itti fayyadaman akka ta'e ragaa funaanamerraa hubatamee jiraa.
- Faaruu qaammee kana keessatti shamarran jechoota filatamoo yoo dhageeffatan gurratti namatti toluufi dhaamsa ifa ta'e dabarsuuf gargaaran malleen dubbiiitti fayyadamuun ergaa akka dabarsatan akkasumas dubbii qolaa ykn. Malleen dubbii kana keessaa kan bay'inaan itti gargaaramanis akkasaa,ukukkubee,nameefaa akka ta'an hubatamee jira.
- Faaruu qaammee kana irratti kan hirmaatan shamarran hinheerumin qofa akka ta'an bira gahamee jira.Akkasumas shamarran ayyanicharratti hirmaatan keessaa shamarran mootii taatu kan faaruu sirritti beektuufi kan umuriidhanillee warra kaanirra bilchaatte akka taate bira gahamee jira.

5.3. Yaboo

Rakkoolee faaruu qaammeetii walqabate ilaaluudhan yaanni osoo akkas ta'e jedhu faaruu qaammee irratti qaaccessa ergaa taasistee booda qorattuun akka yaada furmaataatti kanneen armaan gadii lafa keessee jirti.

- Qorattoonni garagaraa faaruu qaammee kallattii adda addaatiin irratti hojjachuun osoo guddisanii.
- Faaruunkun akka hin irraanfatanneef (haala itti fufiinsa qabuun tursiisuuf) kitaabolee barnootaa keessatti haala gahaa ta'een osoo hammatamee barsiifamee gaaridha.
- Qaamni dhimmi ilaallatu keessattuu wjjirri Aadaafi Turiizimii faaruu qaammee walitti qabuun akka tajaajila isaanitti hawaasaaf bifa barreeffamaatiin osoo kaa'e.
- Shamarran yeroo ayyaana qaammee faaruu kana faarfachuun itti fufiinsa afoolichaatiif qooda fudhachuun gahee isaanii osoo bahani

Wabii

- Addunyaa Barkeessaa. (2014). *Semmoo: Bu'uura Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo*.
_____ (2011). *Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee: Oromiyaa
- Berhanu Matthews (2009). *Fundamentals of Literature*, Alpha Printers PLC.
- Bascom, W. (1992). *American Folcklore in the New World Bloomingto and Indiana polis* :Indiana Universty press.
- Bayyanaa Laggasaa .2016 “ Qaaccessa yoomessafi Qabiyyeewwan Faaruu Loonii Ummata oromoo Godiina Baalee aanaa Lagahidhaa” Waraqaa qorannoo kan hin maxxanfamne.
- Ben Amas .(1975). *Folklore in Africa Society in Research Literature*_.
6(2) PP.165-198
- Ben Amos.(1979). *Toward Definition of Folklore in Context*. South Asian publishers Ltd. New Dechi.
- Bukenya, A. (1994). *Understanding Oral Liiterature*. Nairobi, Univeristy press.
- Creswell. J .W. (2003). *Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Research Approaches* (2nd.ed) Sage publication Inc.
- Dastaa Dassaaleny. (2013). *Bu'uura Qorannoo*. Addis Ababaa: Printed by FarEast Trading PLC.
- Dorson, R.H. (1972). *Folklore and Folklife: An Introduction*. University of Chicago Press.
- Encyclopedia American. 1983. vol. 2 USA: Unversity of Chicago press.
- Fedhasaa Taaddasaa. (2013). *Subii Bu'uura Ogbarruu Oromoo Finfinnee subii priting*.
- Fekade Azeze (1998). *Unhard voices Drogth Famine andcod in Ethiopia Poetry*. A.A.U
- Finnegan, Ruth. (1976). *Oral Literature in Africa*. Cambridge: Oxford University press.
_____. (1977). *Oral Poetry: Composition Perforamance and Context*.
Combridge Univeristy press.
- _____. (1970). *Oral Literature in Africa*. Nirobi: Oford Universty Press.
- Flick. Uwe. (2002). *An Introduction to Qualitative Research* (second edition) New Delhi. SAGE publication.

- Goldstein, Q. (1964). *A Guide for Field Workers in Folklore*. Hatboro: Folklore Associates, Inc.
- Iristee Akkawaaq. 2012. "Qaaccessa sirna Lufinsaa: Raawwii sirna Da'uumsaa Godina Jimmaa Aanaa Mannaa" AAU. Waraqaa Qorannoo MAKan hin maxxanfame.
- Iseacs, Alan 1981. *The Macmillan Encyclopedia*. USA: Laurence Urdang Associates Ltd.
- Jaarraa W. fi Wasanee B. (2001). *Bantuu Haaraa: Caaslugafi Ogbarruu Afaan Oromoo Finfinnee: Oromiyaa*.
- Kafyaalaw Ijaaraa. 2016. "Qaaccessa Qabiyyee Mirriysaa Godina Harargee Bahaa Aanaa Baddannoo"
- Merria, A. (1969). *The Anthropology of Music*. North western university press..
- Misgaanuu Gulummaa. (2011). *Dilbii Bu'uura Afoola Ogafaanifi Afwalaloo Oromoo finfinnee*.
- Okpewho, I. (1992). *African Oral Literature*. Bloomington: Indiana University.
- Oring E. (1984). *Folk Ground and Folklore Genres, An Introduction*: Longman Utah State University.
- Prown, D. J. (1982). *An Introduction to Material Culture Theory and Method*, Chicago: The University of Chicago Press on behalf of the Henry Francis du Pont Winterthur Museum
- Qaasim Galatoo. 2016. "Qaaccessa Qabiyyee Weedduu Aadaa Fuudhaaf Heeruma Oromoo Arsii Aanaa Shaallaa" AAU waraqaa qorannoo kan hin maxxanfame.
- Sims and Stephens. 2005 "Living Folklore: An introduction to the study of people and their Traditionaal": Longman: Utah: Utah state University Press.
- Sugar, P. F. (1994). *A History of Hungary*. Bloomington Indiana University of Chicago press
- Zabiibaa Muuzayiin. 2015. "Qaaccessa Weedduu Gaa'eelaa Godiina Illuubbaabooraa Aanaa Diiramuu: Waraqaa Qorannoo digirii lammaffaa Afaan Oromootiin guuttachuuf Qophaa'e: AAU. Waraqaa qorannoo kan hin maxxanfame.

Dabaleewwan

**Uuunvaristii Addis Ababaa Kollejii Namoomaa Qoranno Afaanotaa,
Joornaalizimiifi Subqunnamtii Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fookloorii**

Dabalee A

Gaaffiwwan Afgaaffiif qopha'an

- 1, Yeroo ayyaana qaammee maal jedhaniiti farfatu?
- 2, Faaruu qaammee eenyu faatu keessatti hirmaata?
- 3 maal qabataniiti faarfatu ?(maaltu barbaachisa)?
- 4 faaruu qaammee kana keessatti dhimmoota akkamii fa'atu ka'a?
- 5 Faaruun qaammee kun yeroo ammaa maal fakkaata?
- 6 Faaruun qaamee kun yoom faa faarsama ganama moo galgalamooguyyadha?
- 7 Faaruu kana yoo faarfata dura eessaa jalqabu eessatti immoo xumuru?
- 8 Faaruun kun yemmuu faarfatamu duraa duuba qabaa?
- 9 Qunniin maal mul'isa?
- 10 Faaruun qaammee kun yemmuu faarsamu dubartiin heerumte ni hirmaatti?

Dabalee B

Odeefkenitoota

Lakk	Maqaa	Koorniyaa	Umrii	Hojii
1	Warqituuu Nagashuu	Du	48	q/bultootaa
2	Muluwarq Dachuu	Dub	38	q/bultootaa
3	Asaffaa Baqqalaa	Dhi	50	q/bultootaa
4	Gobazee Naadoo	Dhi	43	q/bultootaa
5	Mastaawat Kabbadaa	Dub	17	Baraattuu
6	Faanosee Shuumii	Dub	16	Baraattuu
7	Abarruu Asanuu	Dub	40	Daldaaltuu
8	Xaayituu Lammaa	Dub	40	H0jjetuu
9	Birrii Bulbulaa	Dub	55	Dalddaltuu

Dabalee C

Suuraa odeef kennitootaa

Addee Tigist Dachuu

Addee Xaayituu Lammaa

Aaddee Abarruu Asanuu

Obbo Asaffaa Baqqalaa

Dabalee D

Faaruuwwan armaan gaditti barreeffaman kunniin hawaasa keessaa kan funaanaman

Mujjaa karrarra saaqi (2x)

Yaa haadha mana kanaa

Alamii kanaan raagi

Farsoo yaa xalaliit

Biqilatu xalaliise

Yaa hadha mana kanaa

Deessee yaa qananiitu

Maramiitu qananiise

Yaa agadaa boqqolloo (2x)

Gurbee warratti wallalte

Gooftaa mana qorqoorroo

Gootaraa shumburaa dha

Gurbeen ajjeeset galee

Yaa ayyii shillimaata

Quncee quncisuun maali

Eeguma lafee hin taane

Durba guddisuun maali ?(2x)

Itittu dubbaa keessaa

Qalloo barbaadeen dhabe

Sirbituu durba keessaa (2x)

Shimbiroon suuqa buute

Suuqumattuu hin deebitu (2x)

Qalloon nadhummaa fuute

Durbummattuu hin deebitu (2x)

Mujjaa karra irraa saaqi

Yaa haadha manaa kanaa

Alamii tanaan raagi (2x)

Xunjiitii yaa xunjiitii
Bishaanan siwaraaba
Yaa aayyoo mee buyyitii (2x)
Midhaan qunnaa dirbaba
Sorrii yaa gayyoo jedhi (2x)
Haati ormaa ormuma
Sobi yaa ayyoo jedhi(2x)

Lootiin lootii gurrati
Barrengadaa yoo akkanaa
Qalloon mootii durbaati(2x)

Elamtuu dubbaa keechaa
Sirbi yaa qalloo lookoo
Sirbituu durba keecha

Irboonuu irbayyoo dha
Sirbi yaa qalloo lookoo
kee mormuu simayyoo dha

Eeboo suuqatti laali
Yoo caalan duula deeme
Boonaa dubbatti laali(2x)
Fuura haami yaa haamtuu
Burreen girriseet dheeda
Cinaa gali yaa gaadduu
Yaa agadaa boqqolloo
Noor siinjenne
Gooftaa mana qorqoorroo

Qamalee hinduchisini
Kenni yaa abba durbaa
Qaadhimaa hin tursiisini
Qamaleen duttu maali

Kenni yaa abbaa durba
Qaadhimaan turtu maali

Ogchi fuuloo dira(2x)
Seenii lola yaa Boonaa

Tokkichaa waaqnuu jira
Geeshoon tee gaashabduu dha(2x)
Maa baatee ala teessaa
Haati ormaa taajabduudha
Hammaran hin soranii(2x)
Kenni yaa abbaa durbaa
Hammatan hintolani

Kaartaa Aanaa Gimbichuu

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorattuun maqaafi mallattoo koo armaan gaditti eerame kun, waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaakoo ta'uusaa ibsaa, hojiin kun kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessattii kan hindhiyaanne ta'uusaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessa kaa'uukoo mallattoo kootiin mirkaneessa.

Maqaa qorattuu_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____